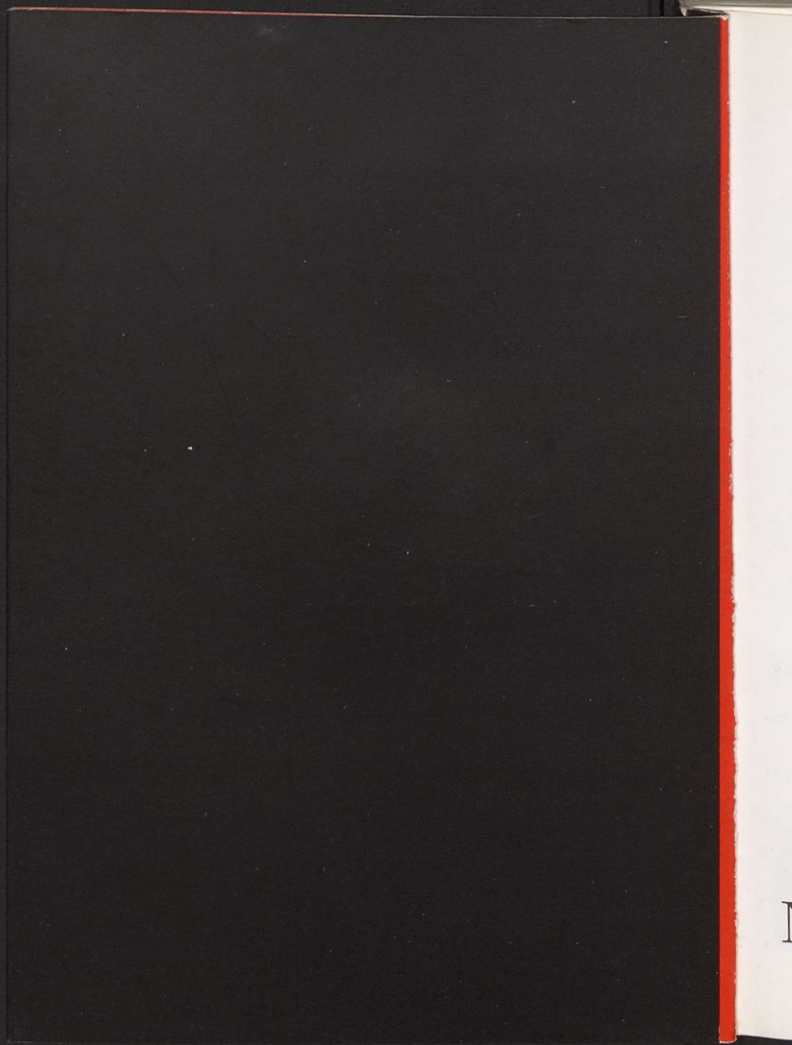

Na grmado z veščami!

Na grmado z veščami!

484363

484363

Priprava razstave: Gorenjski muzej Kranj

Avtor razstave: mag. Matevž Košir

Avtorica postavitve: čar. Janja Ošlaj

Izvedba postavitve: RPS Ljubljana

Zvočna oprema: reklamna agencija PAN

Gradivo za razstavo so prispevali:

Arhiv Republike Slovenije, Ljubljana

Mestni muzej Ljubljana

Muzej organov za notranje zadeve Republike Slovenije, Tacen

Nadškofijski arhiv Ljubljana

Narodna galerija Ljubljana

Narodna in univerzitetna knjižnica Ljubljana

Narodni muzej Slovenije, Ljubljana

Slovenski etnografski muzej, Ljubljana

Gorenjski muzej Kranj

Razstavni katalog:

Založil: Gorenjski muzej Kranj

Avtor besedila: mag. Matevž Košir

Lektorica: Irena Avsenik

Oblikovanje: čar. Janja Ošlaj

Grafična priprava: Datamix Kranj

Tisk: tiskarna Šulc

Naklada: 500 izvodov

Kranj, februar 1998

16-04-1998

199805506

47

a

Vsebina

Uvod	2
Oblikovanje čarovniške predstave	4
Podoba hudiča	16
Sabat	22
Procesi v Evropi	26
Obrambno in zaščitno čaranje	32
Zelišča	38
Čarovništvo in procesi v lokalnem okviru	44
Nesreče in grožnje prebivalstvu v času novega veka	48
Sodišča in sodna praksa	54
Slovenija	66
Kranj	74
Seznam ilustracij v katalogu	78
Seznam eksponatov	82
Literatura	86

Vsi smo se že srečali z različnimi bolj in manj zloveščimi podobami čarovnice ali čarovnika v mitu ali pravljici. Gotovo je najbolj znana podoba zlobne čarovnice iz pravljice o Janku in Metki. Morda poznamo tudi katero izmed drugih čarovniških podob iz gledaliških uprizoritev in literature vse od Homerja prek Shakespeara do sodobne hollywoodske filmske produkcije. Te podobe so del našega domišljjskega sveta in težko si predstavljamo, da so bile nekoč resnične. Samo tristo let nas loči od obdobja, v katerem so bile te podobe veliko bolj jasne in oprijemljive in zbujaajo občutek resnične nevarnosti. Spoznanje o tem, pa tudi, da je naš čas naslednik te družbe, verjetno ni vedno preprosto.

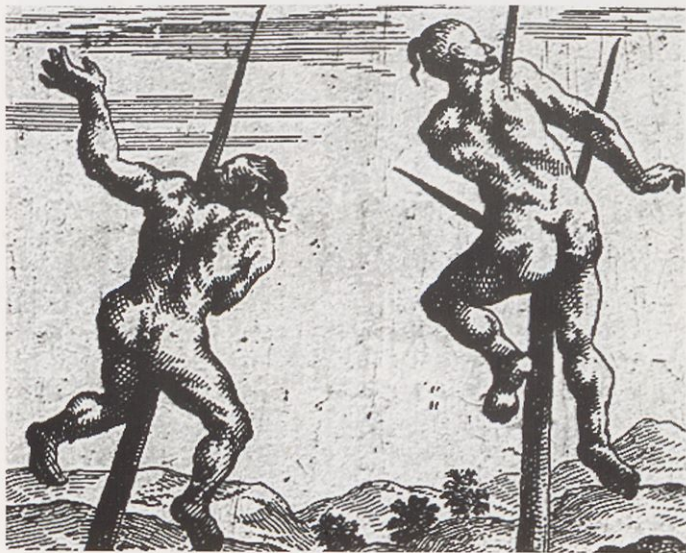
Najbolj verodostojen slovenski izraz za čarovnico iz dobe čarovniških procesov je vešča. Ta izraz srečamo tudi v izvirnih spisih, nastalih pri vodenju čarovniških procesov. Že samo ime, le to poimenuje tudi nočnega metulja, se navezuje na nočne polete, škodljivo čaranje in potovanje duš umrlih.

Čarovniški svet iz obdobja omenjenih procesov ima po eni strani zelo razpostranjene in globoke korenine, po drugi strani pa je posebnost, ki se razlikuje od čarovništva tako imenovanih "primitivnih" ljudstev in nenazadnje tudi od modernega čarovništva, ki je bistveno različno od koncepcij Evropejcev pred tristo leti.

Zgodovina čarovniških procesov ni zgodovina zmag, ampak zgodovina enega bolj črnih pojavov v preteklosti Evrope. Evropska zgodovina pozna veliko primerov zločinov proti celim rasam, narodom ali drugače verujočim in v to zgodovino lahko umestimo tudi čarovniške procese.

Čarovniški procesi, ki jih v tej obliki pozna le zahodno-evropski kulturni prostor (katoliška in protestantska Evropa), so svoj vrhunec dosegli v obdobju renesanse in reformacije, ne pa v temnem srednjem veku, kot se navadno misli.

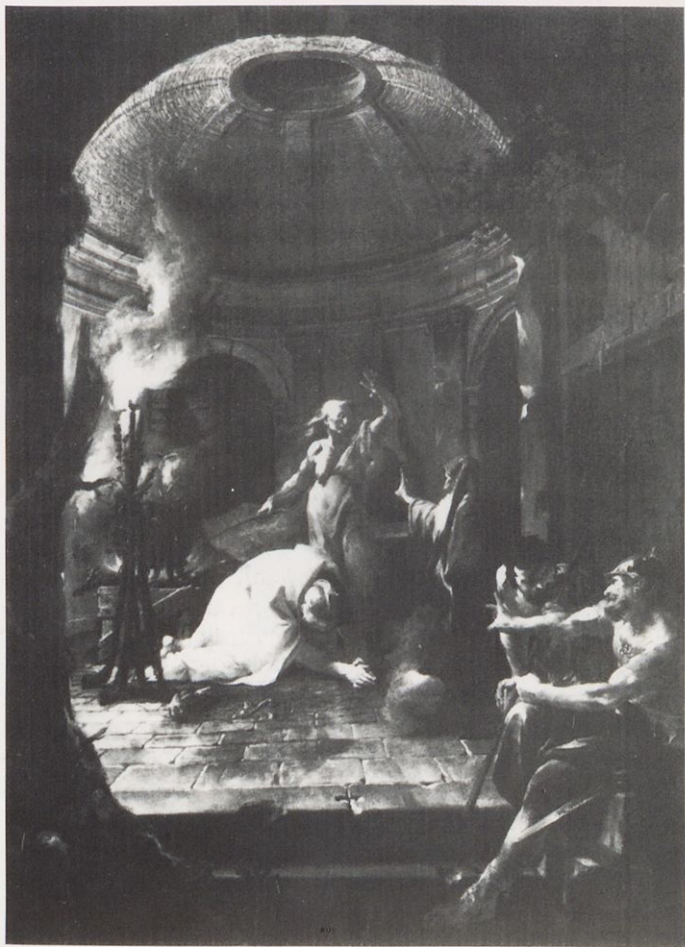
Ti procesi so kompleksen problem in jih ni mogoče pojasniti z navajanjem enega samega vzroka. Velika nevarnost pri njihovi razlagi in interpretaciji je poenostavljanje. Predstave iz obdobja procesov so večplastne in raznovrstne. Raziskave so v zadnjih tridesetih letih opozorile na številne nove vidike pojava. Z razstavo želimo odkriti kanček tančice iz te ne tako davne zgodovine, ki je na svoj način vedno znova sodobna.

Čarovniška verovanja so stara toliko, kot je staro človeštvo. Temelj čarovniškega pojma sestavljajo prastare predstave, ki pa so jim dokončno vsebino določili cerkveni in pravni teksti ter državna zakonodaja. Vendar pa čarovniške predstave vaškega prebivalstva niso bile nikoli povsem identične s čarovniškim pojmom sodnega aparata.

Škodljivo čarovništvo je bilo kaznivo že v Hamurabijevem zakoniku, kot kaznivo dejanje pa ima korenine tudi v antiki. V antiki je bila kazniva škodljiva magija, oziroma skrivna umetnost, ki drugim prinaša nesrečo. Antika nam kaže bogate dokaze o verovanju v čarovniško umetnost. Grška boginja Hekata je podobno kot Medeja veljala za zavetnico čarovništva. Ponoči sta se pojavljali kot boginji, ki ju spremlja horda psov. Čarovnica Kirka je poznala tudi učinke strupenih zelišč. Precej sestavin poznejše čarovniške predstave, kot na primer letanje po zraku, srečamo že v Metamorfozah Apuleja iz Madaure iz drugega stoletja našega štetja. Iz Svetega pisma je znana čarovnica iz En Dora, ki je bila zaklinjevalka duhov umrlih in je priklicala duh Samuela. V drugi mojzesovi knjigi je tudi ukaz: "Čarovnice ne puščaj pri življenju!". Tudi Homer v Odiseji poroča o prerokovanju z zaklinjanjem duhov umrlih. Tako prerokovanje opisuje tudi Shakespeare v delu Henrik VI. V starem Rimu se je lahko prvi v rodu pogovarjal z mrtvimi predniki, posebno enkrat na leto, podoben prizvok imajo tudi Samhain in Halloween. Poznejše cerkvene sinode so zaklinjanje umrlih prepovedale in le to je pridobilo negativen pomen.

Vera v resničnost čarovništva ni bila le rimska dediščina. Predstave o šamanističnih potovanjih na drugi svet so bile v

2

5

različnih oblikah vesplošno razširjene pri evrazijskih ljudstvih. Zasledimo številne vzporednice med verovanjem v čarovnice in šamani, ki so zdravili v ekstazi. Šamani so bili posredniki med življenjem in smrtjo, med tostranstvom in onstranstvom. Njihova duša je potovala v onstranstvo in tako dobila moč, da je zdravila bolne. Tudi čarovnice so bile popotnice med svetom živih in mrtvih. Šamanova palica je bila simbol potovanja njegove duše po nebu, povezave zemlje in neba. Šamanovo doživljanje letenja je bilo verjetno

povzročeno s halucinogenimi sredstvi, saj je šamanovo telo med potovanjem njegove duše ležalo kot mrtvo. Podobne šamanistične obrede pri nekaterih plemenih srečamo še danes. Med šamanističnimi in čarov-

niškimi predstavami je veliko podobnosti. Seveda pa so šamanistični miti izjemno stari in izhajajo še iz predzgodovinskega obdobja. Na Slovenskem so se šamanistični elementi ohranili tudi prek mita o kresnikih.

Šamanizem kaže na povezavo s kultom velike boginje. Velika boginja je bila boginja rodovitnosti (zemlje, rastlin, živali...), boginja smrti (noči, lune, zemlje) in boginja neba. Bila je trinitarna in triglava boginja: rodovitnosti, smrti in nebes. Na ta kult se navezuje velik del mitološkega kozmosa, ki je

preživel skozi stoletja in bil delno sprejet v čarovniške predstave, boginje divjega lova, boginje živali, rastlin, rodovitnosti, mrtvih, podzemlja, lune, čarovništva... Odmev zasledimo v grški, rimski in drugi mitologiji, na primer pri Hekati, Artemidi, Diani, Demetri (rimska Ceres), Proserpini, Luni, Belloni, Rhamnusi, Izis (egipčanska, etiopska), Freji, Holdi (germanska) itd. Mit odmeva tudi v pravljičah, Pehtri babi in sredozimki, vse do predstav o divji jagi, ki poteka pod nebom ob zimskem kresu, v družbi duš rajnih prednikov.

Čarovništvo in magijo so v nekaterih pravnih tekstih povezovali tudi z zastrupljanjem. Zastrupljanja v povezavi z ljubezensko magijo je bila obtožena naprimer tudi Veronika Desniška. Primeri zastrupljanj so sicer znani predvsem iz dvornih spletk.

4

Nenazadnje je vera, da imajo nekateri ljudje magične moči, s katerimi lahko drugim tudi škodujejo, navzoča v številnih kulturah od zahodne Afrike, Indonezije, vzhodne Azije do Južne Amerike.

Te predstave o nočnih poletih in podobnem je zgodnje krščanstvo označevalo za praznoverje; kot praznoverne jih označuje tudi Canon episcopi (okrog leta 900), ki pozna različne oblike čarovniških predstav.

7

5

8

Od 11. stoletja dalje so znani pregoni herezij, kot so katari, valdežani in albižani (križarska vojna zoper albižane je bila med letoma 1209 in 1229), ki so bili organizirani v velike skupnosti in so prinesli nove izkušnje. V 12. stoletju je bila postavljena inkvizicija in ta je začela uvajati nove postopke proti krivovercem. V boju zoper krivoverce (npr. albižane) so bili še posebno dejavni dominikanci, ki so bili pooblaščen tudi za inkvizicijo. Red dominikancev je bil ustanovljen v 13. stoletju. Drugače misleče so med pregoni prikazali kot brezbožneže, perversneže ter končno kot hudičeve sodelavce in zarotnike.

Do 14. stoletja čarovniški pojem še ni bil oblikovan, obstajali so le posamezni elementi poznejšega pojma. Vzporedno pa so se vedno pogostejše pojavljali demonološki teksti. Temelje demonologiji so postavili tudi veliki teologi Zahoda.

Konec 14. in v 15. stoletju je verjetno pod vtisom kužnih epidemij in njihovih posledic prišlo do povezave posameznih elementov v novo predstavo. Inkvizicija je v pregonih proti krivovercem postala pozorna na v tedanji Evropi navzoče zelo stare predstave o obstoju ljudi, ki lahko letajo po zraku, pripadajo vojski mrtvih duhov in potujejo po nebu ter na predstave o krvosesih, volkodlakih in podobnih figurah. Predstave o ženskah, ki jezdijo živali, o ljudeh, ki hodijo v onstranstvo, da bi se bojevali za boljšo letino, o potovanjih in vračanju mrtvih duš. Te zelo stare predstave so prvotno veljale za praznoverje, pozneje pa jih je inkvizicija sprejela za resnične in jih vključila v predstavo o sabatu. V alpskih deželah (severna Italija, jugovzhodna Francija, Švica) se prvič srečamo z ljudmi, ki naj bi pripadali sekti in naj bi med mučenjem priznali, da so se odrekli veri, da so letali po zraku in se

udeleževali tako imenovane Synagoge diabolicae, tam so jedli otroke, spolno občevali s hudičem in z njim podpisali sporazum. Ti ljudje naj bi povzročali škodo sosedom in drugim, čarali naj bi točo, neurja, bolezni, neplodnost, in podobno.

Refleksija o čarovništvu spremlja nastajanje novega hudodelstva. Čarovniška predstava je bila teoretično

utemeljena v 15. stoletju. Prior dominikanskega samostana v Baslu Johannes Nider, (približno 1380-1438), leta 1425 je na Dunaju promoviral iz teologije, je v delu Formicarius (1435; tiskano 1475) čarovništvo označil kot novo pregreho. Inkvizitor dominikanec Bernard iz Coma (umrl 1510) je pri svojih zaslišanjih v lombardski dolini Val Tellina v začetku osemdesetih let 15. stoletja obsojene označil za pripadnike nove

čarovniške sekte, pri kateri je naletel na predstave, kot jih opisuje Canon episcopi. Ta kanon, sprejet v 9. stoletju, je predstave o nočnih poletih označeval kot praznoverje; Bernard iz Coma pa je menil, da je omenjena sekta postala dejavna šele v zadnjih 150 letih ter da so predstave o nočnih poletih in sabbatu resnične. Bernard (*Tractatus de strigibus*, 1508) skuša s sklicevanjem na procesne spise iz severne Italije ter na priznanja in tradicijo dokazati resnični obstoj čarovniških orgij in letanja čarovnic po zraku, le to je bilo kot delikt v njegovem času novo.

Dominikanski provincial za zgornjo Nemčijo Jacob Sprenger (1436-1495) je menil, da se bliža konec sveta in s tem čas, v katerem hudič začne zadnji napad. Boj naj bi vodil ob pomoči krivovercev in čarovnic. To naj bi bil čas prihajajoče apokalipse.

Ideje o čarovniški zaroti so navdušile inkvizitorja dominikanca Heinricha Kramerja oziroma Institoris. Inkvizitor Institoris pri svojih idejah ni naletel na podporo, zato je odšel v Rim in tam od papeža Inocenca VIII. dobil tako imenovano čarovniško bulo "*Summis desiderantes affectibus*" (1484). Bula kaže na spore glede pristojnosti med inkvizicijo in posvetnimi sodišči. Nov nauk o čarovništvu pa je potreboval zgodovinsko in teološko utemeljitev. Heinrich Institoris je skupaj z Jakobom Sprengerjem izdal najbolj znano teoretično delo o boju proti čarovništvu "*Malleus maleficarum*" (1486). V omenjenem delu je opazen zaostren odnos do žensk -tak odnos do žensk pa je bil splošna značilnost tedanje dobe in v tem smislu delo ni zelo izstopalo. Po drugi strani pa je delo obračunavalo s stališči tistih, ki so kakor koli dvomili v čarovništvo.

Izdaja *Malleus malleficarum* pomeni dokončno umestitev čarovniškega zločina v svetovno zgodovino. Konkreten povod za tisk tega dela je bil neuspešen poskus inkvizitorja Institoris, da bi izvedel proces v Innsbrucku. Procesu so nasprotovali meščani, prav tako tirolski deželni stanovi. Briksenški škof je ob inkvizitorjevih zahtevah menil, da mu gre zaradi visoke starosti na otročje. Na njihov pritisk je deželni knez inkvizitorja, kljub papeški licenci, pregнал iz dežele. *Malleus malleficarum* je bil poskus razbiti pomisleke zoper čarovniške procese. Avtorja utemeljujeta, da je čarovništvo zelo staro, množičen značaj pa naj bi po njihovih besedah dobilo šele po letu 1400. Njuno delo je doživelo več kot 40 ponatisov.

Težišče novega zločina je bilo v povezavi s hudičem. Čarovniške predstave so bile sestavljene iz petih elementov: sporazum s hudičem, spolni odnos s hudičem, letanje po zraku, udeleževanje sabata (predstavljen je bil kot satanski kult, ki naj bi potekal predvsem na znanih čarovniških vrhovih) in škodljivo čaranje (čaranje slabega vremena, toče, bolezni in podobnega). Stari predstavi o čarovniški osebi, ki lahko zdravi ali tudi škodi, je bil predpisan nov hudičev nadčloveški položaj.

Avtorja sta zavzela stališče naj čarovnicam sodijo tudi posvetna sodišča. Čarovnice s tem niso bile izenačene s krivoverci, za katere je bila pristojna inkvizicija, ampak je čarovništvo našlo pot med druga kazeniva dejanja, o katerih so sodila posvetna sodišča. Tudi sprejetje tega stališča je botrovalo razmahu čarovniških procesov.

Omenjenima avtorjema so sledili še drugi strastni zagovorniki procesov, na primer ugledna pravnik Jean Bodin (1530-1596,

delo De Magorum Daemonia 1591) in jezuit Martin Delrio (1551-1608, delo Disquisitionum magicarum libri sex 1603). Bodin je sicer znan predvsem po svojem pravnem tekstu De la Republica. Delrio je študiral in predaval na številnih univerzah, med njimi tudi na univerzi v Gradcu. Med zagovorniki boja zoper čarovništvo sta bila tudi Martin Luter (1483-1546) in Jean Calvin (1509-64). Sklicevala sta se na Biblijo "Maleficas non patieris vivere". Čarovnice naj bi bile božja kaznen za človeške pregrehe, kot piše o tem dominikanec Bartholomeo Spina (1479-1547), papežev svetovalec na tridentinskem koncilu.

Povezavo čarovnic s hudičem in njihovo vsesplošno zaroto proti družbi, Cerkvi in oblasti so zagovarjale predvsem elite. Te so čarovnice vključile v predstavo o koncu sveta; sam Antikrist naj bi vodil vojno za uničenje sveta in krščanstva; čarovnice pa tudi drugi, na primer gobavci, Judje ipd., naj bi bili njegovi sodelavci v tej zaroti. Vaško prebivalstvo pa je čarovnicam pripisovalo predvsem povzročanje škode, se

pravi škodljivo čaranje - predvsem neurij, toče in bolezni.

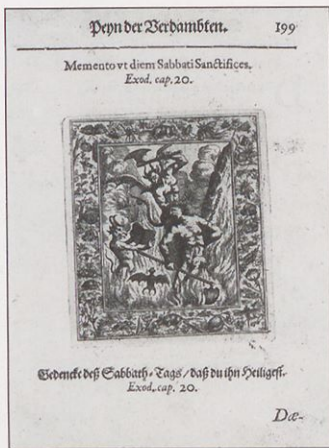
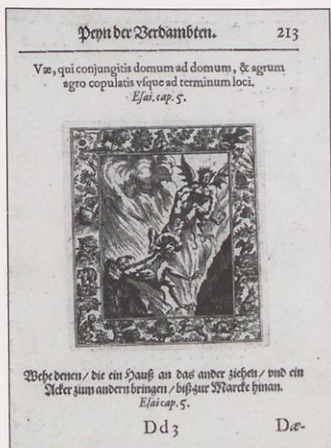
Skupina čarovniških predstav evropskega Zahoda (poleti, orgije s hudičem) je bila tuja drugim kulturnim krogom, kot na primer islamu, judom in pravoslavnim. Izjema sta magija in škodljivo čaranje, znana v številnih kulturah; jedro zahodnoevropskega čarovništva pa je v sporazumu s hudičem, čarovniškem poletu in čarovniških shodih.

Že v dobi procesov so nekateri pisci nastopili proti njim, vendar njihova dela in utemeljitve niso dosegli tako velikega odmeva, kot dela, ki so čarovniške pregone zagovarjala. Procesom v alpskih dolinah je nasprotoval Erazem Rotterdamski (1465-1536); Andreas Alcati (1491-1550) v zvezi s procesi govori o "novi holocausti"; za Johanna Weyerja (1515-1588) so bili procesi prelivanje nedolžne krvi in posledica ženskih fantazij. Med bojovite nasprotnike čarovniških procesov pa lahko štejemo tirolskega jezuita Adama Tannerja (1572-1632), ki je primerjal čarovniške procese s pregoni kristjanov v obdobju Nerona. Friderich Spee (1591-1635), je nastopil predvsem proti načinu vodenja procesov in ob tem poudarjal, da so žrtve priznale take zločine samo zaradi mučenja. Vendar pa ta dela niso naletela na velik odmev. Proti pregonom sta pisala tudi Nizozemec Bartolomei Bekker (1691-1693) - v svojih delih je nasprotoval veri v moč in učinkovitost hudiča, in končno še Christian Thomasius (1655 - 1728), ki je proti čarovniškim procesom nastopil že v duhu racionalizma v svoji disertaciji "De crimen magie" - zagovarjal jo je leta 1701. Končanje čarovniških procesov v 18. stoletju lahko pripišemo med uspehe evropskega razsvetljenstva. V obdobju razsvetljenstva so vero v čarovništvo opustili tudi v teološkem prostoru, nekaj časa pa je še živela v ljudskih prepričanjih (predvsem kot škodljiva magija).

Hudič je predvsem religiozni pojav in teološka figura; srečamo ga v vseh religijah - kot princip zla, ki je nasproten dobremu. Tudi v krščanstvu predstavlja zlo, padlega angela, ki je ljubezen do sebe postavil pred ljubezen do Boga in bil zato kaznovan z nasilnim padcem iz nebes v pekel - tam je postal gospodar teme in voditelj zlih demonov. Torej negativni protisvet angelom. Iz pekla naj bi bojeval svojo vojno proti Bogu in si prizadeval k sebi privabiti čimveč duš. V prvotni krščanski umetnosti ne srečamo upodobitev satana; prve njegove grozljive upodobitve so iz 11. in 12. stoletja.

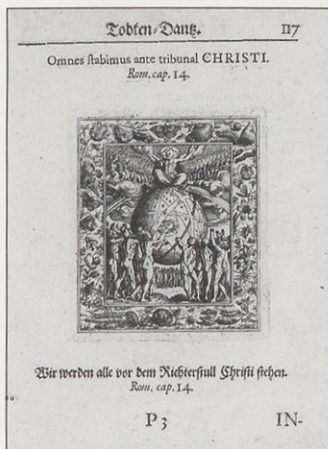
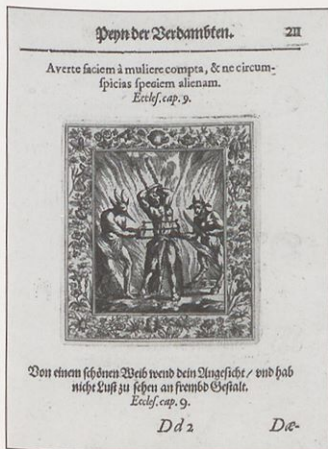
V 6. stoletju je Cerkev poganske bogove razglasila za demone. S tem so se ti demonizirali in izgubili svojo božanskost. Tako so različna božanstva germanskega, slovanskega, antičnega, bizantinskega in celo bližnjevzhodnega izvora ustvarila bogat zbir vzorcev za različne podobe demonov in hudiča. Prvotno

je bila torej podoba hudiča zelo raznovrstna in tudi ne vedno tako strašna in črna, kot v poznejših obdobjih.

Hudiči v srednjem veku tudi varujejo pred nesrečo, to lahko vidimo tudi v njihovih pogostih upodobitvah na srednjeveški cerkveni arhitekturi, kjer imajo vlogo zaščitnikov. Z upodobitvijo hudega duha so le tega izgnali in mu dali prebivališče.

Od 14. stoletja dalje pa se sožitje z diaboličnim preneha in vse večja je začela postajati njegova grozovitost. Evropska demonska ikonografija se je obogatila še z novimi elementi z vzhoda (Kitajska), od koder so prišle horde demonov z netopirskimi krili, enorogi zmaji in podobno. Zahodna elita se je vse od Dantejeve Božanske komedije (1311-21) prepuščala poplavi satanskih podob, ki je trajala vse do 17. stoletja.

Renesansa je nasledila srednjeveške demonske podobe in pojme ter jim dala dotlej neznano povezanost in razprostranjenost. Posebej izobraženi sloji so vzpodbujali grozljivo podobo hudiča, preprosto ljudstvo pa naj bi njegovo podobo gledalo v svetlejših barvah.

V 16. stoletju pride v umetnosti do pravega pohoda demonov. Nov umetnostni motiv postane strah pred neštetimi zemeljskimi hudičevimi zankami in skušnjavami. To stanje najočitneje predstavljajo dela Hieronimusa Boscha (1450-1516), npr. njegova Poslednja sodba. Grozljivosti pekla so bile prikazane v tisočih groteskno realističnih oblikah in brezmejnih demonskih čarovnijah. V 16. stoletju izide tudi veliko knjig o demonologiji, z opisi hudiča in njegovih del ter njegovih različnih pojavnih oblik.

Kljub nevarnosti in grozljivosti hudiča so obstajali tudi poskusi, da bi ga prikazali kot komičnega in smešnega, po polemikah v 16. in 17. stoletju pa je zmagala njegova grozljiva podoba. Pri širjenju teh apokaliptičnih podob je odigral pomembno vlogo tudi tisk. Grozljive podobe so uprizarjali v preprostih gledaliških igrah v katerih vojska pošastnih hudičev med rjojenjem lovi in vlačí uboge duše. Tudi sežig ljudi osumljenih čarovništva je bil za gledalce demonski spektakel. V 16. in v začetku 17. stoletja so demonološka verovanja dosegla svoj vrhunec. Obstajalo je več kot sedem milijonov demonov, ki naj bi bili pod poveljstvom Satana, natisnjena pa je bila tudi prava poplava demonoloških knjig od Bernarda de Como preko Pica della Mirandole, Grilandusa Paulusa, Jana Bodina, Martina Delria in drugih do Pierra de Lancra (*Tableau de l'inconstance des mauvais anges* 1612) in Ludovica M. Sinistraria (*De*

Demonialitate 1700). Iz tega obdobja je tudi prva dramatizacija Fausta (Marlow, 1589), Shakespearov Macbeth (1606)...

V poznem srednjem veku je podoba hudiča začela posnemati rimsko antično podobo satira - podobo človeškega telesa s kozlovimi nogami, brado, repom, rogovi, kremplji, živalskimi ušesi, skuštrano dlako in kosmato kožo. Drugi tip hudiča kot satira je bil predstavljen z velikim gobcem, dolgim jezikom in ostrimi zobmi. Ta se je navezoval na antične gorgone. Satan se je pojavljal tudi z netopirjevimi krili in v več podobnih različicah. Po eni strani je bila to dediščina antike, po drugi pa so tu odsevale tudi podobe z Vzhoda.

V procesnih spisih srečamo hudiča v različnih podobah. V zgodnejših procesih se pojavlja še kot precej nebogljjen in neumen stvor. Delal je za čarovnico ali čarovnika, mu nosil

Dnarye Neso

Lehrerin neße

petite

John E. Neff

10. 11. 1919

258

denar, zanj vohunil in podobno. Poznejši procesi pa kažejo predvsem hudobnega in krutega hudiča, ki so mu čarovniške osebe zapisale dušo in telo.

V prvih procesih hudičeva podoba ni bila tako strašljiva. Tako je vsaka izmed obdolženih čarovnic v Mariborskem procesu leta 1546 imela svojega peklenškega prijatelja. Imeli so različna imena: Černagelj, Tančič, Prokvas, Kusman, Mazrl, Gabrian, omenjen je tudi duh Süman. Ena izmed sojenih je imela kozlov rožiček in majhen zvonček. Če je trobila ali zvonila, se je prikazal njen hudič in jo odnesel k tovarišicam. Druga je imela hudiča, zaprtega v steklenici. V steklenici ga je premetavala in mučila, dokler ni izpolnil vseh njenih želja. Hudobci v podobi črnih mačk so ji nosili denar. Dve čarovnici sta se nekega dne odpravili na Pohorje in hudiča Gašperja z ženskimi lasmi zvezali na bukev, da ne bi deževalo. Mimo pa je prišel neki kmet, da bi posekal drevo. Hudič ga je klical, naj ga reši, in ko je kmet to storil, je začelo deževati.

V tem obdobju so se širile prerokbe o prihodu Antikrista. Te prerokbe je pozneje zapisal Dionizij Luksemburški in jih leta 1682 izdal v knjižni obliki. Sredi 18. stoletja so njegovo delo prevedeli v slovenščino. Besedilo vsebuje očitne antisemitske težnje.

Srednjeveški in novoveški človek sta imala zelo osebni odnos do demonov. Ves čas sta se čutila dejansko obdana s hudobnimi silami. V svojem neznanju sta številne pojave pripisovala demonskemu delovanju, od naravnih pojavov do bolezni. V dobi čarovniških procesov so duhovi in demoni veljali za realno nevarnost.

Sabat je osrednja predstava evropske demonologije. Predstavljen je bil kot satanski kult na katerem so se pripadniki čarovniške družbe sestajali s hudičem. Izvajali so ga na znanih čarovniških vrhovih in križpotjih. Tja so čarovnice in čarovniki potovali z nadnaravnimi sredstvi. Navadno so se namazali z mazilom in odleteli na metli, burkljah, živalih in podobno. Včasih so jim zrasla krila ali so se celo spremenili v živali in nato odleteli. Izjemoma so na sabat potovali tudi drugače: na primer leteč v sodu. Sabata se je udeleževala množica ljudi čarovnic in čarovnikov. Osrednja oseba na shodu je bil vselej hudič. Hudiči so imeli različna imena in so bili različno oblečeni - od belega suknjiča, pa do rdečih hlač, rdečega telovnika in rdeče kapice. Največkrat so imeli najprej pojedino; jedli so naprimer konjske fige, zelen kruh, spečen iz nezrelega žita, pečenke in kislo vino iz zelenega grozdja. Nezrele pridelke so pobrali na poljih in v vinogradih; žito so mleli v mlinu, ki ga je poganjalo mleko. Hudič je igral na različna glasbila (narobe obrnjen rog, gosli). Ena izmed obtoženih opisuje, kako so na sabatu čarovnice stale na glavi in svetile s svečami, ki so jih imele v zadnji plati. Po pojedini je bila vsesplošna orgija. Obtožena oiroma obtoženi se je telesno združil s hudičem, ki je lahko prevzel tudi podobo hudičevke. Hudič je nato čarovnico ali čarovnika zapisal v svoj seznam in ga zaznamoval s hudičevim znamenjem. Oseba mu je pri tem zapisala dušo in telo - s tem je odpadla od vere in normalne družbe ter se povezala z drugim svetom in čarovniško nočno antidružbo. Na sabatu so kuhali mazilo, ki so ga čarovniške osebe potrebovale za let. Mazilo so delali iz različnih sestavin: onečaščenih hostij, src majhnih otrok, včasih iz kravjega mozga, ki so ga čarovniške osebe posesale živini, pa iz rok in nog otročičev, masla iz materinega mleka ipd. Na sabatu so navzoči čarali škodo, navadno neurja in točo. Huda neurja in toča so bili večkrat povod za obtožbe in začetek procesa. Točo in neurja so

večinoma naredili iz kvaternega pepela, ki so mu dodali vodo, pesek in podobno. Ko se je sabat končal, so čarovniške osebe odletele nazaj domov na burklah, metlah, spremenjene v živali ipd. Torej spet z nadnaravnimi sredstvi. Čarovniška oseba se je nato periodično udeleževala sabata vse dotlej, dokler je niso prijeli.

Teoretiki čarovništva so bili prepričani da se sabat vrši predvsem na naslednje datume: na svečnico - predvečer 2.februarja; predvečer prvega maja (valpurgina noč); na predvečer prvega avgusta; na predvečer prvega novembra (Halloween), v času poletnega sončnega obrata (Ivanovo 24.junij) in v času zimskega sončnega obrata (21.december).

Po izjavah sojenih v procesih na Slovenskem pa bi lahko dodali še čas velikega tedna in binkošti.

Na Slovenskem so za najbolj znane gore, kjer so bili čarovniški shodi, veljale Slivnica, Klek in Donačka gora.

Procesi so v Evropi zahtevali od 50 do 80 tisoč žrtev, po nekaterih ocenah tudi več, vendar verjetno ne več kot 80 tisoč. Čarovniški procesi so eno temnejših poglavij evropske zgodovine. Sistematično preganjanje čarovništva je omejeno na Evropo, ki je bila pod vplivom zahodnokrščanskih cerkva (katoliške in protestantske), in na Ameriko. Na evropski zahod se ne navezujejo le čarovniški pregoni, ampak tudi čarovniške predstave.

Čarovniške procese v Evropi poznamo v obdobju od 15. do 18. stoletja. Največji obseg so dosegli v 17. stoletju (v letih od 1560 do 1720). Čarovniški procesi niso srednjeveški pojav, kot si ljudje pogosto napačno predstavljajo, ampak so veliko bolj pojav zgodnjega novega veka. V tem času je bila Amerika že davno odkrita, zemlja je bila že objadrana - okrogla - izšlo je tudi že Kopernikovo delo o heliocentričnem sistemu (1543); sodobniki procesov so bili Francis Bacon, Galileo Galilei, Rene Descartes, William Shakespeare in Johannes Kepler. Teoretično je bila čarovniška predstava utemeljena v 15. stoletju.

Prve čarovniške procese je začela inkvizicija v Švici v 15. stoletju. Do nedavnega je veljalo, da so se procesi začeli že pred tem v Franciji, to pa ne drži. Obdobje pred letom 1400 še ni poznalo vere v čarovništvo (pozna magijo, ne pa sabata) in seveda tudi ne pravih čarovniških pregonov. Evropa čarovniških procesov pred 15. stoletjem praktično ni poznala. V prvi polovici 15. stoletja so omenjeni procesi zajeli predvsem dele Švice, jugovzhodno Francijo (Dauphine), predele severovzhodno od Švice, Tirolsko, Švabsko in prostor

vzdolž Rena. V osemdesetih letih 15. stoletja so procesi znani predvsem na Nemškem.

Strah pred čarovniško zaroto je našel svoje mesto v procesih v prvi polovici 15. stoletja. Ti procesi na prostoru Alp so bili prvi množični čarovniški procesi. Množični procesi pa so bili utemeljeni na novi predstavi o novem zločinu in na novem strahu. V prvih procesih v 15. stoletju v teh je še videti povezanost med herezijo, valdenžani in čarovništvom - je bilo število moških in ženskih žrtev še izenačeno, pozneje pa se je povečalo število ženskih žrtev. Tako je bilo med obsojenimi

na smrt od 70 do 80 odstotkov žensk, ob tem pa je prihajalo do velikih regionalnih razlik. V nekaterih deželah je bilo sojenih celo več moških. Čarovništvo naj bi bilo bližje ženskemu spolu, nikakor pa ni bilo pojmovano kot spolno specifičen zločin.

Prve tarče še nečarovniških evropskih pregonov (v srednjem veku) so bili krivoverci, judje in gobavci. Poznejši čarovniški procesi se delno navezujejo na starejše pregone. Povsem mogoče je, da je inkvizicija začela pregone "čarovniške sekte" tedaj, ko je zmanjkalo heretikov. Vendar so bili veliki pregoni mogoči le v kontekstu političnih, družbenih in intelektualnih sprememb v Evropi. Težko je reči, ali so bili pregoni nujen del družbenega reda ali pa rezultat nesrečnega spleta

okoliščin; dejstvo pa je, da ne gre za enkratno zgodovinsko zablodo, ampak za pojav, ki ima različne oblike tudi v našem stoletju.

Leta 1500 so se procesi, ki jih je vodila inkvizicija, končali. Tako rimska kot španska inkvizicija sta v 16. stoletju postali do vprašanja čarovništva zelo zadržani.

Številni starejši avtorji so večji del vodenja procesov pripisovali inkviziciji, raziskave pa so pokazale, da je težko potegniti povezave med dejavnostjo te centralno vodene organizirane cerkvene preiskovalne instance in povečanjem števila smrtnih obsod, v čarovniških procesih. Tudi v Španiji je inkvizicija čarovništva obsodila malo ljudi, ta zadržanost inkvizicije pa je opazna tudi v sredozemskih deželah. Španska inkvizicija je znana po svoji nepopustljivosti do judov in muslimanov.

Procese so v 16. stoletju začela voditi predvsem posvetna sodišča, ki so bila pristojna tudi za druga kazniva dejanja. Veliko večino obsojenih čarovništva so obsodila posvetna sodišča. Čarovniški delikt je prišel v kazenske zakonike. Številne države so svojo kazensko zakonodajo o vprašanjih čarovništva v 16. stoletju na novo oblikovala. Dejstvo, da se je čarovništvo v poznem srednjem veku izoblikovalo kot nov kazenski delikt, je odločilno za zgodovino evropskih procesov. Zagretost posvetnih sodišč za sojenje v vprašanjih čarovništva se je od začetka 16. stoletja vse bolj večala. Leta 1550 se je začelo število procesov pred posvetnimi sodišči večati in dosežati novo razsežnost. Začetek velikih evropskih

pregonov lahko postavimo v leto 1560. Zanimivo je, da so pregoni le v nekaterih delih srednje Evrope, ne pa povsod, zahtevali številne žrtve.

Kazenski zakonik in postopnik za nemško cesarstvo je objavil cesar Karel V. leta 1532 - po njem je zakonik dobil tudi ime *Constitutio Criminalis Carolina*. Po 44. členu tega zakonika je bil omenjenega zločina osumljen vsak, ki se je drugemu ponujal, da ga nauči čarovništva; vsak, ki je drugemu grozil, da mu bo s čarovnijo povzročil škodo, oziroma je to škodo tudi dejansko povzročil; vsak, ki je bil v skupnosti s čarovniki in čarovnicami; ki je ravnal s čarovniškimi predmeti, uporabljal čarovniške geste besede in načine ali je preprosto veljal za čarovnika ali čarovnico. To je zadostovalo za zaslišanje s torturo. Po kazenskem zakoniku Karla V., člen 109, je bilo s smrtjo kaznivo le čaranje s katerim je bila povzročena škoda, kjer pa škoda ni bila povzročena, pa so sodili po okoliščinah. Smrtno kazen so morali izvršiti z ognjem. S tem so bili postavljeni temelji za pregone.

V Franciji so procesi znani že zgodaj (15.stoletje), pozneje v 16. in 17. stoletju, pa so bili posebno pogosti v obrobni pokrajinah. V Skandinaviji so bili veliki procesi v 17. stoletju, podobno tudi na Poljskem, Češkem in Ogrskem v 17. in na začetku 18. stoletja. Najbolj prizadeta območja so bila Artois, Flandrija, Hainaut, Cambresis, Brabant, Luksemburg, Lorena, Porenje in južna Nemčija, območje Alp, Burgundija itd.

Španci, Francozi in Angleži so čarovniško predstavo prenesli v svoje ameriške kolonije. Tudi v kolonijah je prihajalo do

čarovniških procesov, vodili pa so jih le proti evropskim priseljencem in njihovim potomcem, nikoli pa ne proti že tako ali tako "brezbožnim in praznovernim" domorodcem. Čarovniški procesi so značilnost zahodnoevropske civilizacije zgodnjega novega veka.

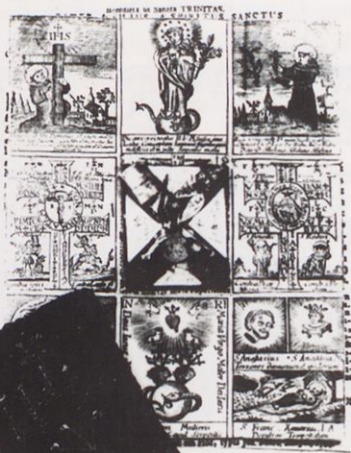
Konec 17. in v 18. stoletju je število procesov v zahodni Evropi močno padlo, z izjemo evropskega "obrobja" (Švedska, Poljska, Nova Anglija), kjer je še vedno naraščalo. Vendar pa je bilo to obdobje, v katerem so čarovniške procese vedno bolj postavljali pod vprašaj.

Zadnja usmrtitev zaradi čarovništva je bila v Evropi leta 1782, v kantonu Glarus v Švici.

Čarovniškim osebam so ljudje pripisovali nadnaravno moč, ki jo ti lahko uporabijo tako za zdravljenje, kot tudi za škodovanje, za ljubezensko čaranje ali za čaranje proti drugim čarovnijam. Pripisovali so jim tudi moč zagovora mrtvih.

Magično mišljenje in delovanje sta bila z redkimi izjemami v 16. in 17. stoletju navzoča med vsemi plastmi prebivalstva in sta bila vse do 18. stoletja običajno in nesporno ravnanje v odnosu do sveta. Vera v moč magije je bila na splošno razširjena; predstava o nadnaravni moči nekaterih ljudi in tehnik je obvladovala vesolje takratnega človeka. O tem so bili prepričani tako tedanja elita kot tudi preprosti ljudje. Enako so verovali številni plemiči in celo cesar Rudolf II. (1576-1612) je bil prepričan, da je njegova bolezen posledica čarovnije.

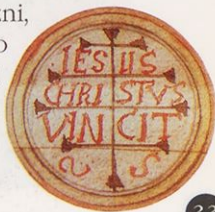

Tedanjo dobo so obvladovali magijski kozmos in predstave, ki so bile posebno močno zasidrane med podeželskim prebivalstvom. To je bil svet obstoja magijske ljudske kulture, svet čarovnije in protičarovnije, svet vere v magično soodvisnost v naravi, svet vere v pojav demonov, dobrih duhov in angelov. Ta "magični svet" je omogočal tudi nevtralizacijo ali vsaj obrambo pred negativnimi

18

silami. Magija je bila uporabljena za zdravljenje bolezni, za vračanje izgubljenih ali ukradenih predmetov, jasnovidnost itd., seveda pa tudi v slabe namene čaranja bolezni, slabega vremena itd. Zaščitna magija, s katero so se ljudje želeli zavarovati pred nesrečami, je bila del vsakdana. Človek je z magijo želel zavarovati svoj življenjski prostor pred škodljivimi vplivi.

33

Zavaroval se je z magičnimi simboli s pentagramom (morsko taco) in heksagramom, na vratih, pohištvu; z zaščitnimi figuricami; s predmeti, zakopanimi pod prag, in tudi s krščanskimi simboli. Pred škodljivimi vplivi in boleznijo se je skušal zavarovati še z objekti, ki jim je pripisoval čarobno moč - s talismani in amuleti. Čarobno moč je pripisoval tudi nekaterim rastlinam. V času, ko je Kolumb odkrival Ameriko, je bilo velik del prebivalstva v Evropi strah skrivnih čarovnij. Vsak sam je uporabljal zaščitno magijo v hiši, hlevu, na polju itd. Posebno razširjeno je bilo tudi ljubezensko čaranje.

Čarovniškim osebam so pripisovali, da povsod dobro jejo in pijejo, da iz daljnih krajev potujejo na živalih, da zbirajo različna zelišča, črve, žabe, kače in podobno golazen. Menili so da vplivajo na zdravje in bolezen ljudi in živali; na plodnost ter duševno razpoloženje ljudi. To naj bi lahko dosegli z uporabo voščenih figuric, s čarovniškimi znaki, zagovori in molitvami. S svojimi zagovori in blagoslovi naj bi bili sposobni zdraviti ali poškodovati oči, ušesa, zobe in druge dele telesa, ali pa ljudi narediti neumrljive. Pri tem naj bi uporabljali zelišča, maže, prah, kamen, dlako, korenine, in strup. Ljudi naj bi pripravili do stanja zaljubljenosti, do bolezni, povzročili naj bi celo njihovo smrt. Tako je vaški človek živel v okolju, v katerem je kar mrgolelo nevarnosti s strani različnih vraž.

Kosti velikonočnega žegna so navz-
križ zakopali pred
hlevski prag, dokler
niso kosti do konca
strohnele nobena
coprnica ni mogla v
hlev. /Kuret 231/

Nekateri so bili prepričani v svoje čarovniške sposobnosti, ali pa so bili le šarlatani in so prodajali svoje čarovniške storitve, da bi od tega imeli materialno korist. Občasno so izvajali tudi tako imenovano črno magijo - z njo so skušali drugim povzročiti škodo, bolezen ipd. - Izpričano je nekaj primerov, ko so podložniki želeli s škodljivo magijo zemljiškemu gospodu pričarati bolezen. Pri tem so uporabljali najrazličnejše pripomočke, tudi trupla, lobanje itd.

Na večer al dan pred Sv.
Janezom spipati tri prproti
in prnesti domov, djati v
sobo kjer nihče ne spi, na
lep nov robec al namizni prt
na mizo razgrniti in gor
djati. Zjutraj se najde seme
prav drobno, si ga zašiti v
krogeljc na levi strani za
srečo pri vsem. /SEM/

Splošno razširjeno je bilo zdravljenje z zagovori. To zdravljenja izvira iz pradedavnine, ko si je človek predstavljal, da bolezen povzročajo demoni. Čarovni izrek je deloval sugestivno, podobno kot naj bi deloval blagoslov, in bil rešilna rotitev pred bolezenskim demonom. Veliko zagovorov ima

korenine v asirski, sumerski in babilonski kulturi, ohranjene pa so tudi njihove številne krščanske različice.

Večina čarovniških receptov se je med ljudmi prenašala ustno, saj niso bili pismeni, in so jih šele pozneje zapisali v čarovniške knjige.

Kljub temu, da je bilo najpozneje konec 18. stoletja sprejeto spoznanje, da so bili čarovniški procesi sodna zmota, in so čarovnice poslej veljale za nedolžne, je verovanje v učinkovitost čarovništva med ljudmi živelo še naprej.

[illegible]

Poznavanje zelišč in njihovega delovanja je v zgodovini in tudi v zgodnjem novem veku zbuvalo veliko zanimanje. Zelišča so uporabljali za zdravljenje in tudi kot čarovniško sredstvo. Ljudje so verjeli v njihovo magično moč. Za nekatera so verjeli, da prinašajo srečo in bogastvo, v čarovniške namene pa so uporabljali tudi druga, ki so vsebovala omamljajoče in halucinogene snovi.

Za čarovniška kadila in napitke posebno pa za pripravo maže za letanje naj bi uporabljali dele strupenih zelišč, kot so volčja češnja, skupaj z drugimi sestavki, npr. kryjo, otroško mastjo in živalskimi izločki. Taka maža naj bi ob zaužitju ali mazanju povzročala halucinogene občutke - na primer občutke spreminjanja v živali, letenja in erotične občutke.

V ta namen so uporabljali predvsem ta zelišča:

- **Volčjo češnjo** (*Atropa belladonna*), ljudsko imenovano tudi hudičeva češnja.

Že od nekdaj se je uporabljala kot lepotno sredstvo in za ljubezenski napitek. Uporabljala se je tudi pri izdelavi čarovniških napitkov in čarovniškega mazila. Zelo razredčen izvleček naj bi v manjših količinah povzročal vznburjenje in privide. Uporabljala se je tudi kot kozmetično sredstvo, saj strup poveča zenice - in zaradi tega naj bi bile oči videti vpadljivejše in lepše. Vsi deli rastline so izjemno strupeni.

- **Strupeno daturo** (*Datura stramonium*)

Bila je sestavni del čarovniških maž. Vsebuje alkalioide, ki naj bi zviševali potenco. Že stoletja so jo uporabljali v šamanistični praksi. Odpravljala naj bi tudi uroke in varovala pred zlimi duhovi. Tudi datura je izjemno strupena.

- **Pikasti mišjak** (*Conium maculatum*)

Prav snovi iz te rastline naj bi zaužite v manjših količinah ali vtrte v kožo povzročale občutek letenja. Tudi pikasti mišjak je strupena rastlina.

- **Črni zobnik** (*Hyoscyamus niger*)

Velja za enega najstarejših uspaval in pomirjeval. Tudi strupen. Kot čarovniška rastlina naj bi pomagal pri zdravljenju protina. Tudi njegove izparine so strupene. Privabljale naj bi dež.

- **Preobjede** (*Aconitum* -)

Že od antike znana kot rastlina, ki vsebuje izjemno hude strupe. Uporabljali so jo pri izdelavi mazila. V čarobnih vrečkah naj bi varovala pred vampirji in volkodlaki.

- **Mandragoro** (*Mandragora officinarum*)

Mandragora kot sredstvo za spreminjanje zavesti je v tradicionalni magiji imela zelo veliko vlogo. Vsebuje strupe in alkaloide, ki povzročajo halucinacije. Uporabljali so jo tudi za čaranje s podobami, pri izganjanju demonov in privabljanju ljubezni. Zaradi njene redkosti in

visoke cene pa so morali večkrat poiskati različne nadomestke. Med ljudmi je bilo razširjeno verovanje, da ima mandragora čudežno moč, ki v možu vzbuja ljubezen in ugodno vpliva na rodnost žena. Iz njenih in drugih korenin so krošnjarji izrezovali kipce, ki so predstavljali človeka in jih prodajali za drag denar. Svoje mesto je imela tudi v srednjeveških apotekah, kjer so jo predpisovali kot zdravilo proti nespečnosti in hudim bolečinam. Vsebuje horciamin in skopolamin.

Poleg omenjenih so v čarovniške namene uporabljali še številna druga zelišča, ki so jim pripisovali čarobne moči. Vera v čarobno moč zelišč je bila velika. Zelišča so uporabljali tudi pri ljudskem zdravilstvu, kot talismane ali sredstva za zaščito. Pomagala naj bi preprečevati bolezni in prinašala srečo.

Nekaj teh čarovniških rastlin:

- **Navadni pelin** (*Artemisa vulgaris*)

Pripisovali so mu zdravilne moči. Povezan na stopala naj bi preprečeval utrujenost. Obešen na podstrešju naj bi preprečeval nevarnost strele. Uporabljali so ga tudi za ljubezenske napitke.

- **Navadni sporiš** (*Verbena officinalis*)

Kot amulet okoli vratu naj bi povzročal priljubljenost pri ljudeh. Na polju naj bi preganjal nadloge in čarovnije ter skrbel za bogato letino. Uporabljali so ga tudi pri čaranju za denar. Bil je sestavina ljubezenskih mešanic, pa tudi zdravilno zelišče.

vay

gel

gel

- **Veliki oman** (*Inula helenium*), ljudsko atlant, orlika
Kot zdravilna rastlina je bil znan že v grški antiki. Po sagi naj bi nastal iz Heleninih solz. Nosili so ga kot zaščito pred čarovnijo. Zdravil naj bi "heksenšus", moro in druge pričarane bolezni. Kot zdravilno sredstvo je igral vlogo pri zdravljenju nahoda.

- **Zdravilna špajka** (*Valeriana officinalis*), ljudsko baldrijan
Odganjal naj bi zlo, hudiča in pregnal čarovnice. Dodajali so ga tudi k ljubezenskim čarovnim vrečicam.

- **Kijasti lisičnjak**
(*Lycopodium clavatum*)

Ta naj bi imel varovalno vlogo, dajal naj bi moč. Tistemu, ki ga ima pri sebi na sodišču, naj bi prinesel ugodno razsodbo.

- **Navadni netresk**
(*Sempervivum tectorum*), ljudsko imenovan tudi gromotresk
Rastoč na strehi naj bi hišo varoval pred strelo.

- Navadni potrošnik (*Cichorium intybus*) ljudsko imenovan tudi cikorija
Uporabljal se je pri lju-bezenskem čaranju, imetnika je lahko naredil nevidnega.

- Koper (*Anethum graveolens*), ljudsko dil, smodil
Pripisovali so mu zaščitno moč pred čarovnijo in tatovi.

- Česen (*Allium sativum*)

Verjetno je zaradi močnega vonja veljal kot sredstvo proti hudobnim duhovom, hudobnemu pogledu in vampirjem.

Znane rastline, ki so jim pripisovali posebne čarobne in zdravilne moči, so bile še: pravi pelin (*Artemisa obsinthium*), navadni vratič (*Tanacetum vulgare*), zelena (*Apium graveolens*), arnika (*Arnica montana*), kolmež (*Acorus calamus*) in praprotn.

Druga zelišča naj bi bolezen prevzela nase in tako pozdravila bolnika:

velika kopriva (*Urtica dioica*), navadni oves (*Avena sativa*), dresen (*Polygonum*), drobočvetni lučnik (*Verbascum thapsus*) itd.

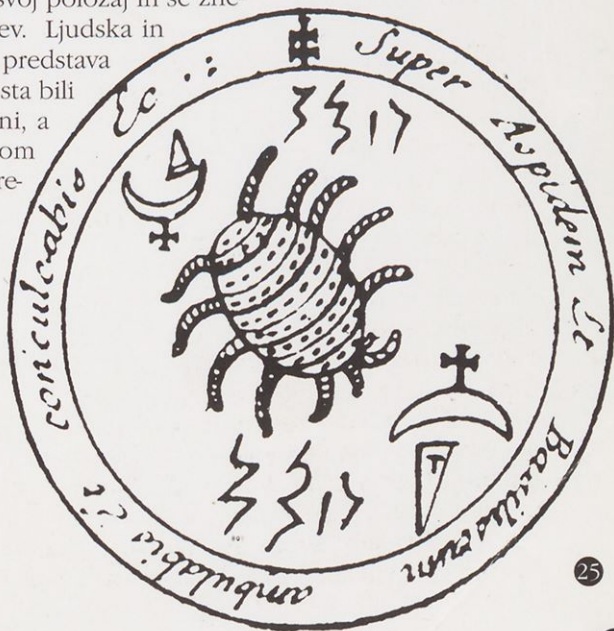
Glavne obredne rastline za kresni večer in kresni dan so praprotn (*Pteridium aquilinum*), kresnice (*Chrysanthemum leucanthemum*), rumene šentjanževe rože (*Hypericum perforatum*) in košata bela stelja ali kresničevje, tudi lisičji rep (*Aruncus diocus*). Prvo mesto gre vsekakor praprotni. Čarovno moč ima zlasti praprotno seme.

Čarovništvo je v okviru vaške skupnosti odigralo določeno vlogo. Ljudje so po eni strani čutili potrebo, da bi razložili nesrečo, po drugi pa so svoja čustva sovraštva prenašali na druge. Tako so bili procesi velikokrat bolj posledica stisk ter odraz napetosti na vasi in ne toliko posledica prihoda lovca na čaravnice. Odkrivali so težave vaške skupnosti in njihov pomen je bil v maščevanju zaradi različnih nesreč. Tudi na Slovenskem je iz te dobe dokumentiranih nekaj primerov, ko so besni kmetje potem, ko jim je toča potolkla pridelek, sami linčali osebe, ki so bile na glasu, da se ukvarjajo s čarovništvom, ker so jim pripisali točo. Še veliko več pa je primerov, ko je prišlo do naznanitve pred sodiščem.

Poseben tip so bile medsosedske obtožbe. Kmetje, ki so bili v slabih odnosih s sosedi, so le-te obtožili čarovništva, toliko prej, če jih je zadela nesreča, ki si je niso znali pojasniti (smrt otroka, bolezen). Čarovniške obtožbe na podeželju so bile številne, vendar se niso vselej končale s procesom. Izvor številnih čarovniških obtožb je bil dvom oziroma nezaupanje do sosedu.

Kmetje so škodo, ki so jo utrpeli zaradi neurij in podobnega, pripisovali nadnaravnim vplivom, zato ni čudno, da so bile obtožbe škodljivega čaranja pogost povod za procese. Čarovniji so pripisovali točo in neurja, pa tudi drugo škodo v hiši in hlevu. Čaravnice so bile v nekem smislu samoumeven del vaške skupnosti. Rabili so jih za škodovanje sovražniku, pa tudi za zdravljenje, ljubezensko čaranje ali čaranje proti drugim čarovnicam. V bistvu je čarovnica imela dvojen položaj. V vaškem svetu so živele predstave o škodljivem čaranju - čaranju neurij toče, boleznim, izgube mleka; predstave

o čaranju epidemije, "hexenšusa", impotence, smrti in zastrupljanja. Vendar čaravnici nikoli niso pripisovali le škodljivega čaranja. Proti temu čarovništvu so se na vasi borili s protičarovniško zaščito. S protičarovnijo so ljudje lahko živeli skupaj s čarovnico, brez potrebe po tem, da jo demonizirajo. Take rezultate so pokazale tudi raziskave med afriškimi plemeni. Vaške predstave se niso močno spremenile niti potem, ko so nove znanstvene razprave čarovnico postavile v položaj hudičeve služabnice. Vendar pa so ljudje začeli uporabljati državni aparat kot sredstvo za svojo obvladovanje življenja. Tudi vaške elite so si na ta način skušale utrditi svoj položaj in se znebiti tekmecev. Ljudska in znanstvena predstava o čarovnici sta bili sicer različni, a sta se s časom med seboj prepletli.

Od leta 1348 do leta 1600 so bile nesreče v Evropi številne in so izzvale dolgotrajne duhovne pretrse. Črna smrt - kuga, ki je zajela Evropo leta 1347, je oznanila vrnitev smrtonosnih epidemij. Od 15. do 18. stoletja so Evropo pretresali različno intenzivni valovi kužne epidemije in zahtevali na milijone žrtev. Evropo tega časa so zajele tudi številne vojne. Turki so nevarno prodirali proti severu, vse od kosovske bitke leta 1389 dalje. V začetku 16. stoletja je prišlo do husitskih vojn, papeštvo je moralno propadalo, v zahodnokrščanski cerkvi je prišlo do protestantskega razkola, vzajemnih izobčenj, to pa je povzročilo nove pokole in vojne. Refleksija, posebno teološka, je postala izvor novih strahov. Strahu pred kugo, lakoto in vojno se je pridružil strah pred koncem sveta.

Čas čarovniških procesov je čas razdvojenega krščanskega sveta. To je bil čas, ko se je pojem krščanski svet začel umikati pojmu Evropa. Ta Evropa je v veliki meri še ohranila materialno kulturo iz 12. stoletja, toda bila je Evropa duhovnega nemira.

Obdobje od smrti Karla Velikega do začetka 11. stoletja je bilo prav tako polno nesreč. Vendar v 10. stoletju zahod ni bil obseden s strahovi, ki so se razširili 400 let pozneje. Takrat je bil še preveč vaški, nepovezan in neizobražen, da bi bil podvržen močnim propagandnim tokovom. Čez 400 let se je že močno urbaniziral, razširila se je izobražena elita. Ljudstvo so vznemirjali pridigarji, ki so hodili iz mesta v mesto, religiozni teater in številne knjige, ki jih je širilo nastajajoče tiskarstvo. Velike protičarovniške gonje so zajele Evropo šele po iznajdbi tiska l. 1445. Še več, z uporabo

tiska so preganjanci čarovnic lahko propagirali svoje praznoverne ideje. Tudi slikarstvo in grafika sta popularizirala strahove, posebno strah pred Antikristom, velikim sovražnikom Boga in ljudi.

Slovenske dežele so vse od leta 1469 ogrožali akutni turški vpadi. Naši kraji so bili vse od petdesetih let 16.stoletja izpostavljeni gospodarski recesiji. V političnem položaju pa se je kazalo nasprotovanje med plemiškimi stanovi in deželnoknežjim absolutizmom. To nasprotovanje se je pokrivalo z reformacijo in protireformacijo. Deželni stanovi so zagovarjali reformacijo, knez, pa se je zavzemal za protireformacijo. V naših deželah je konec 16. in v začetku

17. stoletja deželnoknežja oblast okrepljeno začela izvajati protireformacijo. Posebno hudi pritiski na protestantske pridigarje so bili v obdobju dolge turške vojne (1593-1606). Protestanti so se morali v letih 1628-29 izseliti ali se pokatoličaniti. Zelo hude posledice za naše dežele je imela tudi tridesetletna vojna (1618-1648), čeprav naše dežele v njej niso bile neposredno udeležene. Gospodarstvo je zajela visoka inflacija, mesta so bankrotirala, cesar je uvedel nove davke, ker je potreboval denar za vojsko. Tridesetletna vojna je očitno močno prizadela prav kmete, ki so se ukvarjali s tovarništvom in trgovino. Po koncu te vojne se je povečalo število beračev, potujočih prerokovalcev, izganjalcev duhov ipd. Razmere po tridesetletni vojni kažejo na zvečanje ljudske agresivnosti. Vojna sicer po naših krajih ni neposredno pustošila, kljub temu pa je bil njen vpliv nanje močan - inflacija, visoki stroški za vojsko, udeležba številnih prebivalcev iz naših dežel. Med divjanjem tridesetletne vojne je slovenske dežele leta 1635 zajel kmečki upor, ki je obsegal tako rekoč celotno slovensko ozemlje.

V prvi polovici 17.stoletja je na starih povezavah zaradi ukrepov protireformacije (izselitev), posebno pa še zaradi tridesetletne vojne prišlo do znatnega upada trgovine - ta je tako po letu 1650 imela dosti skromnejši obseg. Obenem je pomen izgubila tudi "Ljubljanska cesta", zaradi nazadovanja beneškega gospodarstva.

Kriza je posebno prizadela vinogradnike, ki so živeli od prodaje vina in so bili bolj vezani na trg. Pri njih je imela pomembno vlogo ženska delovna sila. Prav vinogradniški

36

Najoverjivši

Christiani

29

51

okolíši so med tistimi, v katerih so bili čarovniški procesi najpogostejši: Štajerska s Halozami, Slovenskimi goricami in Bela krajina. Vinorodni okoliši so bili posebno občutljivi tudi na vremenske pojave in točo.

Kriza kmečkega gospodarstva je po tridesetletni vojni dosegla svoj vrh. Vojna je povzročila gospodarski upad, hkrati pa pri ljudeh povečala strahove in agresivnost, ki so se kazali že po epidemijah kuge. Čarovniški procesi so se

na Slovenskem posebej razmahnili prav po koncu tridesetletne vojne. Povodi zanje so bili nemalokrat neurja in toča, ki so uničevali pridelek.

Evropska zgodovina ponuja veliko primerov, v katerih so bili posamezniki ali cele skupine odgovorni za probleme in strahove družbe. V teh primerih so posegli po preprostejših razlagah za težave kot so bile lakota, bolezen ali kaka druga nesreča. Za uteho so kot krivce poiskali nedolžne žrtve.

V drugi polovici 15. stoletja so se v avstrijskih deželah, podobno kot tudi v cesarstvu na področju kazenskega sodstva začele počasne, a zanesljive spremembe. V tem obdobju zasledimo številne pritožbe zaradi pomanjkljive javne varnosti. Dejavnost je bila usmerjena v smeri nadzora in omejevanja patrimonialnega kazenskega sodstva. Deželnoknežje reforme so bile sicer predmet številnih sporov med deželnimi stanovi in deželnim knezom. V bistvu se je začelo poddržavljanje sodstva.

Tako je bil v začetku 16. stoletja uveden institut deželnoknežjega krvnega sodnika (Bannrichter); ta je, kot neke vrste potujoči sodnik razen nadzora varnosti na cestah imel tudi nalogo soditi na sodiščih, ki niso imela svojega krvnega sodnika, ali na sodiščih, ki niso imela interesa izvajati svojega lastnega kazenskega sodstva. Začetki instituta krvnega sodnika v naših deželah segajo v leto 1510. Na Kranjskem in Koroškem je bil postavljen le en deželnoknežji krvni sodnik, tudi na Štajerskem je bil v začetku en sam, leta 1612 pa so uvedli posebnega krvnega sodnika za celjsko četrt. Od leta 1742 so bili na Štajerskem trije krvni sodniki. Uvajanje tega instituta je povezano s sprejetjem rimskega prava in z vse večjo uporabo mučenja v kazenskih postopkih.

Hkrati z uvajanjem instituta krvnega sodnika si je deželni knez prizadeval za enotno normiranje kazenskega prava. Prizadevanja vladarjev, da bi razcepljeno srednjeveško pravo poenotili, zasledimo od 15. stoletja dalje. Sodni red za vsa deželska sodišča na Kranjskem je leta 1535 razglasil cesar Ferdinand I. Sodni red za Štajersko je bil razglašen leta 1574 s strani nadvojvode Karla II., za Koroško pa je bil sodni red sprejet leta 1577. Vsi omenjeni redi prištevajo čarovništvo med

kazenskimi delikti. Podlago za ravnanje v čarovniških procesih je sicer predstavljal že kazenski zakonik cesarja Karla V. iz leta 1532 (Constitutio Criminalis Carolina), ki je bil sprejet za vse cesarstvo. Ta je pri sodnem postopku dovoljeval običaje deželnih stanov. Dokončna centralizacija in poenotenje kazenskega prava sta se začela v terezijanski dobi. Tako je leta 1768 stopil v veljavo Terezijanski kazenski zakonik (Constitutio Criminalis Theresiana).

XXI.

Von Anzeigung derer/ die mit Zauberey wahrzusagen sich unterstehen.

Es soll auch auf der Anzeigen/ die aus der Zauberey oder anderer Künsten wahrzusagen sich anmassen/ niemands zu Gefängnuß oder peinlicher Frag genommen/ sondern dieselbige angemassete Wahrsager und Ankläger sollen darum gestrafft werden. So auch der Richter darüber auf solche

M 3 der

31

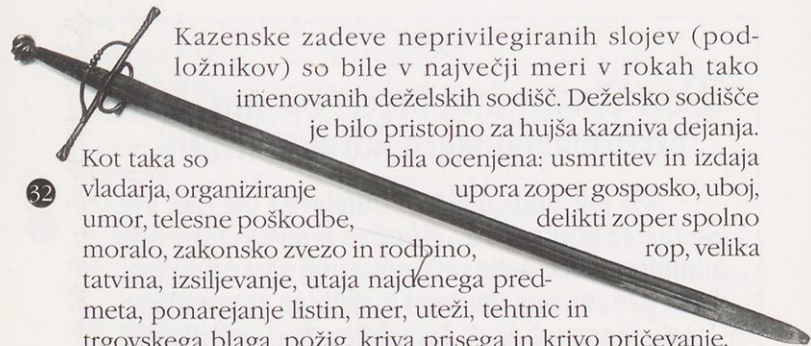
Sodna organizacija v deželah je bila razcepljena tako teritorialno kot stanovsko. Za privilegirane sloje (za plemstvo in klerike v posvetnih zadevah) sta v deželi delovali posebni sodišči: ograjno sodišče in deželnoglavarsko sodišče, ki jima je predsedoval deželni upravnik oziroma glavar. Ograjno sodišče (ime je dobilo po ograji) je reševalo predvsem civilnopravne zadeve plemstva, deželnoglavarsko pa predvsem plemiške kazenske zadeve. Za podložnike so z

deljenjem pristojnosti nastale manjše enote v okviru mest, trgov, vasi in pomirij. V pristojnosti teh sodišč so bile civilne zadeve in tako imenovano nižje sodstvo (manjši kazenski delikti). Od 14. stoletja je sodstvo nad svojimi kmeti izvajal tudi vsak zemljiški gospod (tako imenovano patrimonialno sodstvo). Patrimonialno sodišče je bilo pristojno le za civilnopravne in manj pomembne kazenske zadeve podložnikov.

Kazenske zadeve nepriviligiranih slojev (podložnikov) so bile v največji meri v rokah tako imenovanih deželskih sodišč. Deželsko sodišče je bilo pristojno za hujša kazniva dejanja.

32 Kot taka so bila ocenjena: usmrnitev in izdaja vladarja, organiziranje upora zoper gosposko, uboj, umor, telesne poškodbe, delikti zoper spolno moralo, zakonsko zvezo in rodbino, rop, velika tatvina, izsiljevanje, utaja najdenega predmeta, ponarejanje listin, mer, uteži, tehtnic in trgovskega blaga, požig, kriva prisega in krivo pričevanje, bogokletno priseganje, preklinjanje in čarovništvo. Velika večina čarovniških procesov na Slovenskem je potekala pred deželskimi sodišči.

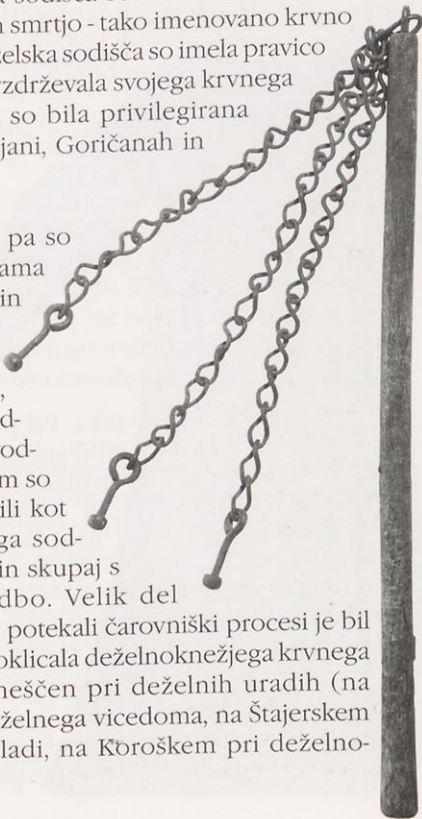
Deželska sodišča so se razvila v srednjem veku iz teritorialnih zemljiških gospostev. Vezana so bila na deželnega kneza, saj je ta sodnikom podeljeval krvnosodno oblast (Bann und Acht). V 16. in 17. stoletju so se deželska sodišča drobila in skoraj v celoti prešla v zemljiškokgosposke in mestne roke. Zaradi sprejetja rimskega prava, v zvezi z uvajanjem inkvizicijskega (preiskovalnega) sodnega postopka in

mučenja pod vodstvom kvalificiranih sodnikov je prišlo do razlikovanja med privilegiranimi in nepriviligiranimi dežel-skimi sodišči.

Le privilegirana deželska sodišča so smela sama izvrševati sodstvo nad življenjem in smrtjo - tako imenovano krvno sodstvo. Privilegirana deželska sodišča so imela pravico in sredstva, da so sama vzdrževala svojega krvnega sodnika. Na Kranjskem so bila privilegirana deželska sodišča v Ljubljani, Goričanah in Pleterjah.

Neprivilegirana sodišča pa so bila tista, ki niso smela sama razsojati nad življenjem in smrtjo. Taka sodišča so sicer imela prisednike in morišče ter svoj sedež, vendar so morala za vodstvo krvnih pravn po uvođenem postopku, v katerem so določeno dejanje ocenili kot hujše, poklicati krvnega sodnika, ki je vodil proces in skupaj s prisedniki izrekel sodbo. Velik del sodišč, pred katerimi so potekali čarovniški procesi je bil nepriviligiran in ta so poklicala deželnoknežjega krvnega sodnika, ki je bil nameščen pri deželnih uradih (na Kranjskem pri uradu deželnega vicedoma, na Štajerskem pri notranjeavstrijski vladi, na Koroškem pri deželno-glavarskem sodišču).

Pomirja ali obgradja (mestna, trška in graščinska) so imela nižje sodstvo za neko ozemlje in na njem so izvrševala policijsko oblast. V hujših kazenskih zadevah so imela le pravico aretacije in izročitve (izjemoma tudi pravico preiskave).

V zgodnjem novem veku je prišlo do velikih sprememb pri vodenju kazenskega postopka.

Namesto prvotnega tožbenega procesa, v katerem so nastopali konkretni tožniki, se je začel uveljavljati preiskovalni proces. Zaradi suma je lahko sodni urad sam ukazal pregon in prijetje ter zaslišanje osumljene osebe. Sodnik je bil tudi v vlogi tož-

nika. Pri prvih procesih, so bile v običaju poravnave, božje sodbe; preizkusi so dokazovali krivdo ali nedolžnost. V preiskovalnem postopku pa je v ospredje stopilo priznanje osumljenca in osumljenčev opis dejanja. Postopke so v vlogi sodnikov vodili izobraženi pravniki. Za pomoč pri pridobitvi priznanja in temeljnih informacij so uporabljali torturo.

Sodnik je osumljeno osebo po prijetju zaslišal in jo skušal zмести z vprašanji. Včasih so izvajali tudi različne preizkuse. Preizkus z vodo so v obdobju razmaha procesov uporabljali zelo redko, pogostejši je bilo iskanje čarovniških znamenj. Ne glede na to, ali so iskali znamenja, je rabelj osumljenim čarovništva vedno ostrigel lase in dlake ter jih oblekel v grobo konopljeno srajco. To je storil zato, da si osumljeni v procesu ne bi mogli pomagati z različnimi amuleti.

Ker sodišče od osumljenih ni dobilo priznanja, je začelo mučenje.

Pri uporabi torture so sicer veljala pravila, vendar pa pri čarovniškem deliktu, ki je bil ocenjen kot izjemen zločin, v praksi ni bilo nobenih omejitev. Tortura je bila "duša" čarovniškega procesa. Brez nje ne bi mogli dobiti priznanj osumljenih. Gnus in sovraštvo do hudičevih čarovnic sta bila v čarovniških procesih nemalokrat dodaten motiv za še večje grozovitosti.

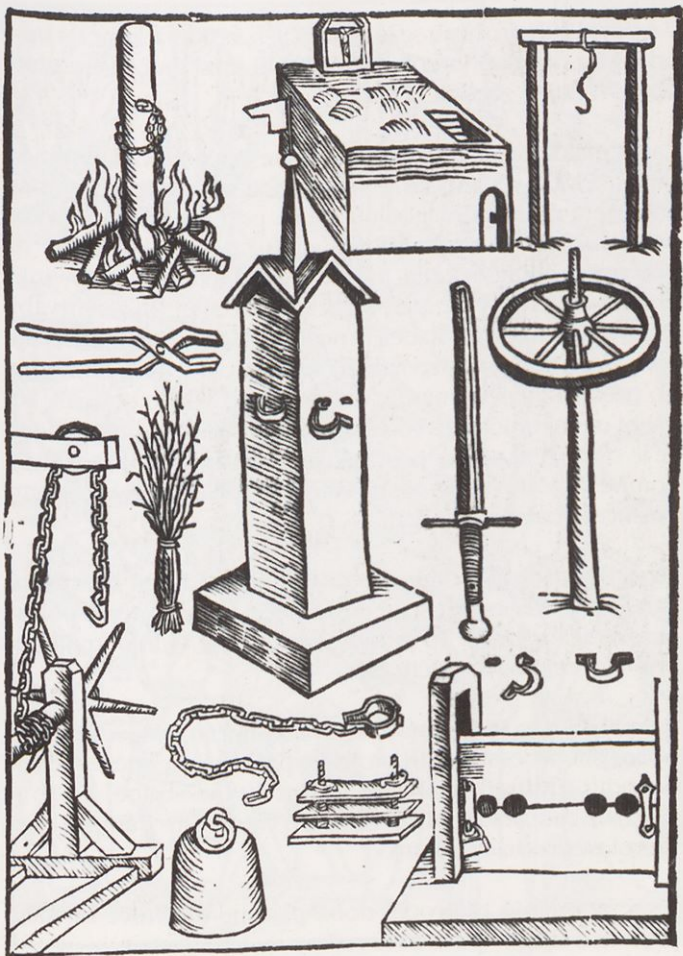
Tortura je veljala kot pripomoček za iskanje resnice. Predvidenih je bilo več stopenj mučenja. Začeli so z lažjimi in nadaljevali z vse težjimi. Navadno je bila prva stopnja stiskanje palcev in bičanje; druga stopnja zvezovanje čez razrezano kožo, privijanje nog s španskim škornjem; tretja stopnja pa je bilo raztegovanje vseh vrst in čarovniški stol oziroma čarovniška koza. Raztegovanje so opravljali z obešanjem za roke - na lestvi ali na različnih raztezovalnicah, opremljenih tudi z žebli ipd.

Čarovniški stol je bil opremljen s konicami na sedalu, oziroma z zelo ostro ošiljenimi deskami. V uporabi je bilo več različnih

stolov. Mučilna koza je bila na vrhu ostro ošiljena in osumljenec je moral na njej sedeti tako, da jo je imel med nogami, na noge pa so mu obesili uteži. Čarovniški stol je bil namenjen dolgotrajnemu mučenju. Večkrat so osumljene pustili sedeti na njem vso noč, včasih tudi dlje - to je velikokrat imelo za posledico njihovo smrt.

Vprašanja, na katera so morali odgovoriti med torturo, so obtožencem včasih bolj, včasih manj jasno sugerirala odgovor.

V čarovniških procesih se je tortura le izjemoma končala brez priznanja. V več primerih je osumljeni med mučenjem umrl, ker je vztrajno zanikal obtožbe.

Čarovniška zaslišanja in preiskave so potekali tajno za zaprtimi vrati. Potem ko je bila sodba že sprejeta, je moral osumljeni na javni razglasitvi znova potrditi priznanje, nato so sodbo javno razglasili in izvršili. Javna usmrtitev na običajnem sodnem kraju, to je bil navadno hrib na vzpetini v bližini mestnih vrat ipd., je bila spektakel, ki je privabil radovedno množico. Rabelj je nosil grozljiv kostum, prav tako obsojeni. Sodba se je izvršila na točno določenem prizorišču po predpisanem scenariju. Čarovnice so vedno sežigali, ker naj bi ogenj uničil zlo. To so večinoma storili tudi v primeru, če je osumljeni umrl v postopku, včasih pa so kako že umrlo domnevno čarovniško osebo celo izkopali in truplo (oziroma posmrtne ostanke) sežgali.

Usmrtitve so opravljali na običajnem sodnem mestu, na katerem so večinoma stale tudi vislice, kot znamenje oblasti deželskega sodišča. To je bilo navadno na vidnih krajih, na hribu ali celo na križiščih cest.

Čarovništvo so večinoma kaznovali s smrtjo, v zgodnejših in poznejših procesih (v 18. stoletju) pa so že skeptični sodniki dosodili tudi milejše kazni in oprostilne sodbe. To se je dogajalo tudi, kadar ni šlo za pravo čarovništvo, ampak le za prerokovanje in vražarstvo.

Krvni sodnik je za proces dobil plačane dnevnice in takse, prav tako njegov pisar in krvnik.

Zapis stroškov procesa:

Krvni sodnik

Krvni sodnik potrebuje za pot od doma in nazaj dva dni. V kraju samem je bival sedem dni, skupaj torej devet dni. za vsak dan dobi šest šilingov. Skupaj šest goldinarjev in 45 krajcarjev. Za dvoje zaslišanj Marine Šep 28. junija 1695; za vsakega šest šilingov; skupaj en goldinar 30 krajcarjev.

29. junija, za iskanje hudičevega znamenja: 45 krajcarjev

30. junija, izpraševanje s torturo in zvezanje storilke: 45 krajcarjev

1. julij, izpraševanje na čarovniškem stolu: 45 krajcarjev

Izpraševanje za sodno mizo 45 krajcarjev

dvoje priznanj: za vsako 1 goldinar in štiri šilenge; skupaj trije goldinarji

vodenje procesa: 1goldinar 30 krajcarjev

za krvnega sodnika skupaj 16 goldinarjev 30 krajcarjev

Pisar krvnega sodišča

plačo za devet dni po štiri šilenge ; skupaj štiri goldinarje 30 krajcarjev

obtožba: en goldinar 10 krajcarjev

olajšanje sodbe 35 krajcarjev

varno spremstvo 15 krajcarjev

za pisarja krvnega sodišča skupaj 6 goldinarjev in 30 krajcarjev

Rabelj in njegov hlapec

*Rabelj in njegov hlapec dobita za devet dni po 6 šilingov;
skupaj 6 goldinarjev in 45 krajcarjev*

izdelava škripca za dvigovanje 15 krajcarjev

iskanje hudičevega znamenja 1 goldinar

striženje 1 goldinar

dvoje ispraševanj s troturo 1 goldinar

priprava stola in posaditev na stol 45 krajcarjev

priprava obsojenke 15 krajcarjev

usmrtitev 45 krajcarjev

grmada 45 krajcarjev

kljuka za ogenj 30 krajcarjev

pokop pepela 1 goldinar

sodna pojedina 48 krajcarjev

za rablja in njegovega hlapca skupaj 14 goldinarjev in 48 krajcarjev

Celotni sodni stroški 37 goldinarjev 48 krajcarjev

(zgodovinski arhiv Ptuj, FKS šk. 29)

Paradoks čarovniških procesov je, da gre za pravno utemeljen proces, ki je bil na videz razumen proces. Podpirali in vodili so ga vodilni sloji družbe. Pri procesih so se sklicevali na pravno in teološko tradicijo, ki je že stoletja sestavljala kulturni temelj zahodne civilizacije, in kljub kritiki so trajali več kot 200 let. Veliki lov ni bil voden v paniki, ampak z uradno nadzorovanimi procesi. Evropa renesanse in reformacije je izvajala pravno utemeljeno čistilno akcijo proti Judom, krivovercem in čarovnicam.

Prve prave čarovniške procese na Slovenskem poznamo v 16. stoletju. Iz 15. stoletja je znan le proces proti Veroniki Deseniški v Celju, ki pa je bil politično motiviran in se razlikuje od poznejših čarovniških procesov. V njem je bilo čarovništvo pojmovano kot magija (ljubezensko čaranje) in zastrupljanje. Veronika je bila pred sodiščem obtožena, da je s čarovnijami premamila Friderika, da jo je poročil in da je hotela zastrupiti tasta. Kot piše celjska kronika, so jo sodniki, oprostili, stari celjski grof Herman pa jo je kljub temu dal utopiti v Ostovici. Proces je bil očitno posledica Hermanove jeze, ker se je Friderik po uboju svoje žene, poročil s plemkinjo nižjega stanu.

Do srede 16. stol. so znani še trije procesi. Prvi je potekal leta 1513 v Ljubljani, prvi pravi čarovniški proces na Slovenskem pa je bil v Mariboru leta 1546. Leta 1546 je bilo obtoženih več žensk iz Maribora in okolice, da so zavdajale ljudem, povzročale točo in zastrupile nekega mariborskega meščana. Napraviti so znale čarovniško jed iz kuščarjev,

gadov, slepcev in krastač. Pridelek so uničevale tako, da so na dan sv. treh kraljev kadile vinograde z mrliškimi kostmi. Točo so znale tudi preprečiti. Letale so z burkljami, ki so jih namazale z mazilom.

Leta 1550 je bil v Mariboru sežgan kramar, ki je čaral s čarobno palico. Leta 1562 sta bili v Ribnici na grmadi sežgani dve ženski, ki ju je pijan hlapec obtožil, da sta leteli na Klek in plesali z vragom. V Mariboru je bil leta 1578 obtožen goljuf Lovrenc, da je za plačilo učil čarovniško umetnost. Leta 1579 je poslal deželni knez ukaz deželnemu vicedomu na Kranjskem v zvezi z izpustitvijo duhovnika v Vipavi, ki je bil zaprt zaradi vpletenosti v čarovništvo. Istega leta so bile v Celju na grmado obsojene tri ženske zaradi povzročitve hude slane. Ena izmed teh, doma iz sv. Ožbolta pri Celju, je bila kot vedeževalka znana daleč naokoli. V letih 1580 in 1581 je bilo v Mariboru obsojenih več (vsaj osem) "zlobnih žensk" zaradi čarovništva.

Marjeta Vilhalm je v procesu leta 1585 pred deželskim sodiščem Vurberg izjavila, da so čaravnice za svojo umetnost potrebovale perje, ki so ga populile kokošim na pusta, in tri kamne - vse to so na pepelnični večer zmešale z vodo. Letale so na burkljah, skupaj s hudičem črnim Gašperjem. Leta 1586 so v Mariboru opravljali proces proti sedmim čarovnicam, ki so znale vino spremeniti v kri. Če so se z njo namazale, so se spremenile v jastrebe in odletele na Vurberg ter tam kuhale točo. Hudič Gašper jim je v podobi črnega moža prinesel denar. Konec 16. stoletja opazimo porast števila procesov na Štajerskem.

Na Kranjskem so bili čarovniški procesi v tem času še redkost. Leta 1643 je bil v Škofji Loki proces proti vlomilcu v cerkev, ki ga ne moremo povsem uvrstiti med čarovniške procese, vendar ima nekaj podobnosti. Vlomitec naj bi s svojim sodelavcem za drag denar prodajal ukradene hostije

goriškim Judom. Drugi vlomilec je bil zaprt v Kranju in je zaradi posledic mučenja izdihnil v zaporu. Prav tako je bilo naslednje leto več žensk pred loškim gospostvom obtoženih, da so kradle hostije iz tabernakljev. Leta 1652 sta bili v Škofji Loki živi sežgani starejši ženski, ki sta v več kot pol leta trajajočem postopku priznali, da sta čarovnici, da sta se udeleževali sabata, čarali škodo in podobno. Obsojeni sta letali na sabat v Benetke. Proces je odmeval tudi v sočasnih procesih na Ptujju. Leta 1654 se je začela razprava pred loškim glavarjem zaradi suma, da je obtožena poskušala uporabiti hostijo v čarovniške namene. Spor zaradi procesa se je vlekel celo desetletje in se končal z denarno kaznijo obdolženke. Leta 1661 je bil začet proces proti Marini Miklavčič iz Železnikov. Ker je imela razmerje z Urbanom Vogom, jo je njegova žena obtožila, da je moža zacoprala. Kako se je proces končal, ni znano. 24. januarja 1669 je bila v Kranju sežgana čarovnica Marina Slapar. Sodni postopek je trajal od srede leta 1668.

Istega leta je bil čarovništva obtožen Andrej Novak, župnik v Mošnjah. Župnik je bil večkrat zaslišan, 8. marca 1669 pa je bila izdana oprostilna sodba. Leta 1676 je bila pred loškim sodiščem sojena Marjeta Svetek, ki se je izdajala za desetnico, hodila po vaseh in prerokovala. Bila je oproščena, ker ni čarala, ampak le uganjala "traparije" in prerokovala le, da bi preživela.

Čarovniški procesi so se na Kranjskem in na Štajerskem razmahnili v drugi polovici 17. stoletja, ko so dosegli tudi svoj

vrhunec (1660- 1700). Teh procesov zaradi njihove izjemne številčnosti ne navajamo podrobneje. Šestdeseta leta 17. stoletja so prinesla razmah procesov na Štajerskem z glavnim središčem na Hrastovcu. Leta 1661 se je v Hrastovcu začel velik proces, ki je potekal sočasno s procesi v Radgoni, na Ptujju in v Mariboru. Zveza med njimi je bila vedno znova vzpostavljana s pripovedmi o sabatu. S hrastoviškimi procesi se je začelo klasično obdobje čarovniških procesov na Štajerskem. To je bil čas največjega razmaha procesov in uveljavitve predstav sabatskega čarovništva. Na Štajerskem je val najhujših pregonov trajal nekako od 1660 do 1700, na Kranjskem pa so se procesi zares razmahnili nekaj desetletij pozneje. Procesi so zajeli vedno več krajev in naslednje desetletje so bili najštevilčnejši v Ljutomeru. O velikem procesu v sedemdesetih letih 17. stoletja na Kranjskem poroča

Valvasor, ko naj bi sežgali vaščane Bočkovega (Notranjska). Vrhunec so dosegli na Štajerskem v osemdesetih letih. Posebno številčni so bili na ozemlju med Muro in Dravo. Med seboj so bili povezani s predstavo o sabatu.

Množični so bili procesi pred sodišči v Ljutomeru, Mariboru, Hrastovcu in Gornji Radgoni.

Le del žrtev se je bolj resno ukvarjal z magijo in prerokovanjem. Velik del obsojenih so naznanile same žrtve procesov, saj so morale imenovati svoje sodelavce. To je imelo za posledico nove in nove procese, ki so se širili kot plaz proti vedno bolj naključno izbranim žrtvam.

Od leta 1688 pa verjetno do leta 1691 so potekali čarovniški procesi na gospostvih v Ložu, na Planini in Snežniku. Na Kranjskem so se zares razmahnili šele v devetdesetih letih. Zaradi čarovništva so v Ljubljani leta 1691 sodili devetim osebam. Pet jih je rabelj sežgal še isto leto, štiri pa je taka usoda doletela naslednje leto. Ena izmed osumljenih je umrla v zaporu za posledicami mučenja. Tudi vse leto 1692 so v Ljubljani potekali čarovniški procesi. V letu 1692 so v Ljubljani usmrtili 26 ljudi.

Na Kranjskem pa so bili večji ali pogostejši procesi na Poljanah ob Kolpi, v Ljubljani, Krškem, Ribnici, Škofji Loki in v okolici Cerkniskega jezera. Posebno hudi so bili procesi na gospostvu Poljane ob Kolpi (Predgrad), kjer je bilo med letoma 1691 in 1699 usmrčenih vsaj 60 oseb.

Na Kranjskem je število procesov v devetdesetih letih 17. stoletja tudi doseglo svoj vrhunec. V začetku 18. stoletja je število procesov upadlo. V tem obdobju je središče večjih procesov postalo Krško; v tem mestu so bile sežgane najverjetneje tudi zadnje žrtve čarovniških procesov na Kranjskem. Iz poznejših procesov ni znana nobena smrtna obsodba več. Iz začetka 18. stoletja so ohranjena tudi poročila o čarovniških procesih v Istri.

Dokumentirano število sojenih zaradi čarovništva na Slovenskem je okoli 500. Čarovniški procesi so mnogo bolj prizadeli Štajersko kot Kranjsko. Med obtoženimi je bilo 341 ali 68,6 procenta žensk, 62 ali 12,5 procenta moških; za 94 ali 18,9 procenta žrtev pa je spol neznan.

MALLEVS

Ep
MALEFICARVM, *Conventus*

MALEFICAS ET EARVM

Labacenſis

hærefum frameâ conterens, *ad S. Joſephum*

EX VARIIS AVCTORIBVS COMPILATVS,

& in quatuor Tomos iuſtè diſtributus,

QVORVM DVO PRIORES VANAS DÆMONVM
verſutias, præſtigioſas eorum deluſiones, ſuperſtitioſas Strigimagarum
ceremonias, horrendos etiam cum illis congreſſus; exactam denique
tam peſtifera ſectâ diſquiſitionem, & punitionem complectuntur.
Tertius praxim Exorcifarum ad Dæmonum, & Strigimagarum male-
fica de Chriſti fidelibus pellenda; Quartus verò Artem Doctrinalem,
Benedictionalem, & Exorcifmalem continent.

Trin. Crevit.

TOMVS PRIMVS. *Fiscal: L. P.*

Indices Auctorum, capitum, verſusque non deſunt.

Editio nouiſſima, infinitis penè mendis expurgata; cuique acceſſit Fuga
Dæmonum & Complementum artis exorcifticæ.

Auguſtini
Vir ſine mulier, in quibus Pythoneus, vel diuinationis fuerit ſpiritus, morte moriatur;
Leuitici cap. 10.

LPGDVNI.

Sumptibus CLAVDII BOVRGEAT, ſub ſigno Mercurij Galli.

M. DC. LXIX.

CVM PRIVILEGIO REGIS.

Zimskega dne 24. januarja 1669 se je proti morišču kranjskega sodišča na polju pred Kranjem vila kolona. Obsojena je bila zvezana, oblečena v skromno mrtvaško haljo, izčrpana od mučenja in polletnega obdobja, ki ga je prestala v kranjski ječi. Sprevod so spremljali duhovnik, mestni pisar, nekateri člani sodnega zbora, rabelj in njegovi hlapci ter seveda radovedna množica. Kolona je obstala ob grmadi; tam je pisar znova prebral sodbo, po božji zapovedi in cesarski pravici, po dovoljnih dokazih in danem priznanju... se obtožena drugim v opozorilo sežge v prah in pepel."

Tako se je končala sodna drama, ki se je začela poleti 1668, ko je grofica Doroteja plemenita Schrottenbach, imetnica gospostva Brdo, predala kranjskemu sodišču Marino, podložnico gospostva Brdo, ki je živela v dolini Kokre. Kranjsko krvno sodišče je bilo namreč v kazenskih zadevah pristojno tudi za ozemlje gospostev Brdo in Preddvor. Poizvedovanje za osumljeno se je začelo že maja 1668, ko je deželni glavar poslal ukaz kranjskemu sodišču in gospostvom Smlednik in Brdo, naj jo primejo in predajo kazenskemu sodišču. Osumljena je bila čarovništva in sestajanja z drugimi čarovniškimi osebami.

Marina je bila na glasu, da izreka vraže in prerokuje, kar pa v tistih časih ni bila redkost. Na kranjskem sodišču, kjer so proti njej vodili preiskavo, pa so želeli izvedeti več kot le priznanje vražarstva. Sodnik, ki je bil preiskovalec in tožilec hkrati je postopek vodil za zaprtimi vrati. Ker zlepa ni hotela priznati več kot vražarstvo, so jo mučili v mestnem stolpu. Na torturi je Marina priznala, da je skupaj s prijateljico z Jezerskega letala na Grintavec ter se tam s številnimi drugimi osebami družila s hudimi duhovi. Na Grintavcu so pili, jedli in plesali, igrala je godba na trobente in gosli ter druga glasbila. Dalje je še priznala, da so čarali huda neurja z grmenjem, uprizarjali orgije s hudičem in se spreminjali

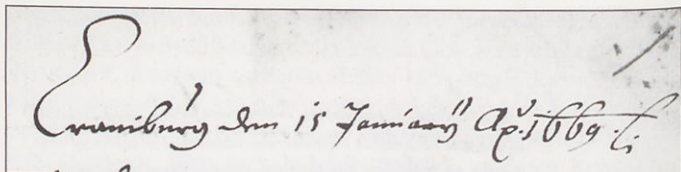
1669

Ego Infrascriptus tenore Presentium notum facio Universis.
 Quoniam Venerabile Consistorium Labacense in besterno con-
 gressu ab H^{on}o Re^{ver}endo D^{no} Andrea Nouak Parocho in Moenach.
 postulauit, ut is ratione cuiusdam ipsi iuxta quoddam deposi-
 tionem à C^{on}siliis Cramburgensibus Officio Episcopali traditas,
 illarum infamiae de Solendo Sc: et hic Labai uog ad decisionem
 causa permanendo caueret. Idcirco ego ex certa Scientia
 omni meliori iure, causa, et formâ, quibus magis, et melius possum,
 agnoscens innocentiam dicti Domini Re^{ver}endi Parochi, promitto me
 facturum, curaturumque, omni iuris, et facti exceptione remota,
 ut dictus Dominus Parochus occasione dictae infamiae hinc
 fugam nullatenus arripiat, ac promde dictum Venerabile Con-
 sistorium nullum clamorem incurrat, aut incommodum aliquod,
 modo aliquo, patiarur, nec ulla molestia eidem in futurum
 modo aliquo de iure, uel facto in iudicio, uel extra, occasione
 dicti Domini Parochi inferatur. In cuius rei fidem me
 subscripsi, et consuetum Signillum apposui. Labai 21 Februarij
 Anno 1669.

43

Joannes Antonius Canstl

75

v živali. Morala je naznaniti še tiste, ki jih je prepoznala s shodov vrh gora. Med njimi je omenila tudi meščansko oblečene dame. Ko so jo nehali mučiti, je spet potrdila svoja priznanja. S priznanji je bilo sodišče zadovoljno in sodnik je ukazal, naj jo do preklica vnovič zaprejo v mestno ječo.

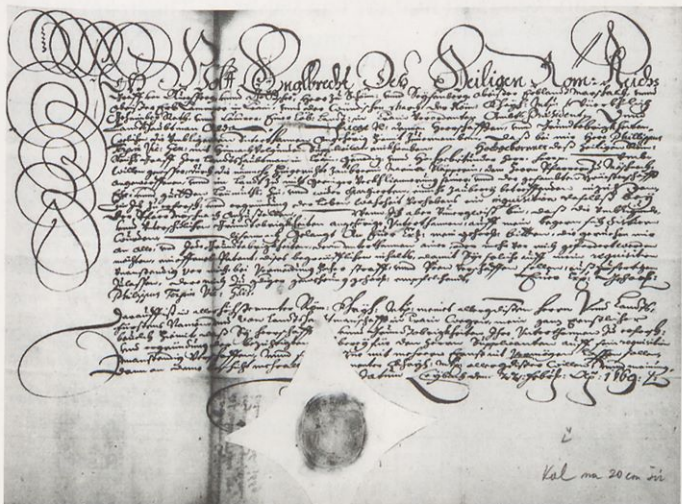
S tem priznanjem je po mnenju sodišča prišla na dan prava resnica, ki je zahtevala smrt na grmadi. Vse to je Marina priznala že avgusta 1668, vendar so z obsodbo počakali, saj je sodišče želelo predtem izslediti druge vešče, vešče, čarovnice in čarovnike ter drugo gizdalinsko "golazen", ki jo je Marina pravkar naznanila. Vendar pa je na srečo poimensko prepoznala le malo ljudi in od vseh osumljenih sodelovanja nam viri pričajo le o prijetu župnika v Mošnjah. V januarju 1669 je sodišče Marino soočilo z župnikom in ta je potrdila, da ga je srečala na orgiji na Grintavcu. Proces proti župniku so nadaljevali v Ljubljani pred škofijskim sodiščem.

V januarju je nato sodnik v tajnosti sklical prisednike sodišča in osumljeno so obsodili na smrt. Tako je napočil 24. februar 1669, dan javne razglasitve sodbe. Sodni zbor skupaj s sodnikom se je v svečanih oblekah odpravil v sodno dvorano. Razglašen je bil sodni mir in privedli so obtoženo. Pisar je prebral obtožnico, izjave obtožene in njena priznanja. Sodnik je obtoženo vprašal, če so navedbe točne; to je obtožena potrdila. Sodni zbor je glasoval o sodbi. Javno glasovanje o sodbi je bila le formalnost, saj je bila sodba sprejeta že pred tem na tajnem zasedanju

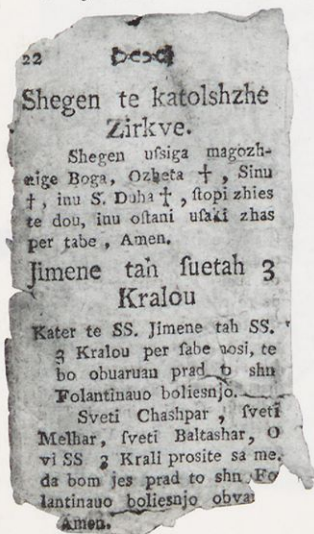
sodišča. Sodba je bila sprejeta soglasno. Kot je bilo v navadi, je pisar prosil za omilitev sodbe, vendar je sodni zbor menil, da za to ni razloga. Pisar je prebral sodbo. Sodnik je vstal, svečano razglasil sodbo, ukazal, naj se takoj izvrši, stopil do obtožene, nad njo prelomil sodno palico in jo vrgel na tla. Sodnik je palico prelomil, kadar je razglasil smrtno obsodbo. Pritožba na razsodbo ni bila mogoča.

Sodnik je trikrat vprašal rablja, če je razumel sodbo in rabelj je to potrdil. Nato je osumljeno izročil rablju in njegovim hlapcem, in ti so jo odpeljali na morišče.

Proti večeru je grmada dogorela. Rabelj je brez posebnega obreda odpeljal pepel in ga zakopal.

1. Johann Weikhard freiherr von Valvasor, *Theatrum mortis humana tripartitum*, 1682, Narodna in univerzitetna knjižnica Ljubljana.
2. Paul Troger, *Kralj Savel pri čarovnici iz En Dora*, naslikano v začetku 18. stoletja.
3. Olaus Magnus, *Historia de genetibus septentriionalibus*, Rim 1555. Podoba prikazuje šamana v ekstazi.
4. Prstan strupnik, Mestni muzej Ljubljana.
5. Hans Baldung Grien, *Čarovniška scena* 1510.
6. Albrecht Dürer, *Jahajoča čarovnica*, okoli leta 1500.
7. Martin Delrio, *Disquisitionum magicarum libri sex*, 1603.
8. Niklaus Manuel imenovan Deutsch, *Čarovnica* 1513.
9. Johann Weikhard freiherr von Valvasor, *Theatrum mortis humana tripartitum*, 1682, Narodna in univerzitetna knjižnica Ljubljana.

10. Poslednja sodba iz župnijske cerkve v Mengšu - detail, delo Janeza Ljubljanskega, druga polovica 15. stoletja, kopija, Narodna galerija Ljubljana.
11. Antikrist, Slovenski etnografski muzej.
12. Geiler von Keisersperg, *Die Emeis* 1519.
13. Michael Heer in Matthäus Merian, *Čarovništvo* (letak) 1626.
14. Sežig heretikov v Sevilli, neznan slikar, zgodnje 16. stoletje.

15. Jean Luyken, Theatre des Mar-tyrs, okoli leta 1700.
16. Ein erschröckliche Geschicht. Lesorez v časopisu iz leta 1555.
17. Brevir okrašen z amuleti iz leta 1784.
18. Čarovniški zvitek iz 18. stoletja.
19. Zibka, Gorenjski muzej Kranj. Morska taca (pentagram) naj bi ščitil otroka.
20. Čarovnice, ki jahajo prašiča, lesorez iz leta 1612.
21. Zagovor proti zobobolu. V knjigi Gregor Veliki, Moralije 17-27 knjiga, iz leta 1180. Kodeks iz stiške biblioteke, Narodna in univerzitetna knjižnica Ljubljana.
22. Liber herbarius anacum rationibus conficiendi medicamenta.
23. Liber herbarius anacum rationibus conficiendi medicamenta.
24. Liber herbarius anacum rationibus conficiendi medicamenta.
25. Talisman za dneve v tednu iz leta 1722.
26. Hinko Smrekar, Čarovnice na pokopališču, Narodna galerija Ljubljana.
27. Hinko Smrekar, Kmet v risu, Narodna galerija Ljubljana.
28. Turški vojaki, lesorez 1557.
29. Antikrist, Slovenski etnografski muzej.
30. Jean Callot, Les Misereres et les Malheurs de la Guerre, Paris 1633.

31. *Constitutio Criminalis Carolina* 1532, Muzej organov za notranje zadeve, Tacen.
32. Meč za obglavljanje, 16. stoletje. Narodni muzej Slovenije, Ljubljana.
33. Bič, 16.-17. stoletje, Mestni muzej Ljubljana.
34. Čarovniška srajca, 17. stoletje.
35. Čarovniški stol, 17. stoletje.
36. *Constitutio Criminalis Bambergensis*, Bamberg 1507.
37. Ulrich Tengler, *Der neu Layenspiegel*, Strassburg 1511.
38. Johann Weikhard freiherr von Valvasor, *Theatrum mortis humana tripartitum*, 1682, Narodna in univerzitetna knjižnica Ljubljana.
39. Okovi, Mestni muzej Ljubljana.
40. Hinko Smrekar, Čarovnice se odpravljajo na Klek, Narodna galerija Ljubljana.
41. Nicolai Beckmann, *Idea Iuris*, Graz 1688. Narodna in univerzitetna knjižnica Ljubljana.
42. *Malleus maleficarum*, Narodna in univerzitetna knjižnica Ljubljana.
43. Spis zadevajoč proces proti Mošenjskemu župniku Novaku iz leta 1669, Nadškofijski arhiv Ljubljana.
44. Uvodni del spisa iz čarovniškega procesa v Kranju, 1669, Nadškofijski arhiv Ljubljana.
45. Spis, ki se nanaša na čarovniški proces proti Marini Slapar v Kranju, 1668 - 1669, Nadškofijski arhiv Ljubljana.
46. Amulet, Slovenski etnografski muzej.
47. Pranger v Podsredi, 17. stoletje.

47

- Peklensko žrelo, Suha, druga polovica 15. stoletja, Suški mojster. Kopija freske, Narodna galerija Ljubljana.
- Paul Troger, Kralj Savel pri čarovnici iz En Dora, naslikana v začetku 1. stoletja, reprodukcija.
- Amulet, Slovesni etnografski muzej.
- Prstan strupnik, Mestni muzej Ljubljana, reprodukcija.
- Olaus Magnus, Historia de genetibus septentrionalibus, Rim 1555. Podoba prikazuje šamana v ekstazi, reprodukcija.
- Kolomanov žegen, Arhiv Republike Slovenije.
- Zwölf Sibyllen Weissagungen 16.-17. stoletje, Arhiv Republike Slovenije.
- Zagovor proti zobobolu, v kodeksu iz stiške biblioteke, 12. stoletje, Narodna in univerzitetna knjižnica Ljubljana, reprodukcija.
- Cabala, Arhiv Republike Slovenije.
- Alkemija, Arhiv Republike Slovenije.
- Shiulenie Antikrista jnu negova zila mogozhnost, 1682, Arhiv Republike Slovenije.
- Antikrist, Slovenski etnografski muzej.
- Martin Delrio, Disquisitionum magicarum libri sex, 1603, reprodukcija.
- Nicolai Beckmann, Idea Iuris, Graz 1688, Narodna in univerzitetna knjižnica Ljubljana.
- Constitutio Criminalis Carolina, 1532, Muzej organov za notranje zadeve, Tacen.
- Constitutio Criminalis Carolina, 1532, Arhiv Republike Slovenije.
- Constitutio Criminalis Theresiana 1768, Muzej ministrstva za notranje zadeve.
- Sodni red za Štajersko 1622, Arhiv Republike Slovenije.
- Sodni red za deželska sodišča na Kranjskem 1535, Arhiv

Republike Slovenije.

- Malleus maleficarum, Narodna in univerzitetna knjižnica Ljubljana.
- Sodni spisi, ki se nanašajo na čarovniški proces proti Marini Slapar v Kranju in proti župniku v Mošnjah, 1668-1669, Nadškofijski arhiv Ljubljana.
- Sodna knjiga mesta Kranja, 16. stoletje, Arhiv Republike Slovenije.
- Michael Heer in Matthäus Merian, Čarovništvo (letak) 1626, prizor čarovniškega sabata, reprodukcija.
- Jean Callot, Les Misereres et les Mal-heurs de la Guerre, prizor iz vojne, Paris 1633, reprodukcija.
- Meč iz 17. stoletja, Milano, Narodni muzej Slovenije, Ljubljana.
- Diagrami o čarovniških procesih na Slovenskem.
- Sežig heretikov v Sevilli, neznan slikar, zgodnje 16. stoletje, reprodukcija.
- Jean Luyken, Theatre des Martyrs, okoli leta 1700, reprodukcija.
- Ein erschrockliche Geschicht. Lesorez v časopisu iz leta 1555, reprodukcija.
- Johann Weikhard freiherr von Valvasor, Theatrum mortis humana tripartitum, 1682, Narodna in univerzitetna knjižnica Ljubljana.
- Johann Weikhard freiherr von Valvasor, Die Ehre des Herzogthums Krain, Laybach 1689, Narodna in univerzitetna knjižnica Ljubljana.
- Sodni spisi, ki se nanašajo na čarovniške procese na Slovenskem, 17. in 18. stoletje, Arhiv Republike Slovenije.
- Sodna palica Radovljiškega mestnega sodnika, 16. stoletje, Narodni muzej Slovenije Ljubljana.

- Sodna palica Ljubljanskega mestnega sodnika, 17. stoletje, Mestni muzej Ljubljana.
- Hans Baldung Grien, Čarovniška scena 1510, reprodukcija.
- Albrecht Dürer, Jahajoča čarovnica, okoli leta 1500, reprodukcija.
- Hinko Smrekar, Čarovnice se odpravljajo na Klek, Narodna galerija Ljubljana.
- Niklaus Manuel imenovan Deutsch, Čarovnica 1513, reprodukcija.
- Votivne podobe, Gorenjski muzej Kranj.
- Votivne figurice, Gorenjski muzej Kranj.
- Turški vojaki, lesorez 1557, reprodukcija.
- Brevir okrašen z amuleti iz leta 1784, reprodukcija.
- Čarovniški zvitek iz 18. stoletja, reprodukcija.
- Bukve za vse potrebe tega gmain folka, ljudski medicinski recepti, Arhiv Republike Slovenije.
- Bukua od use sorte rosh inu korenin, Arhiv Republike Slovenije.
- Medicinski recepti, Arhiv Republike Slovenije.
- Čarovnice, ki jahajo prašiča, lesorez iz leta 1612, reprodukcija.
- Kotel, Gorenjski muzej Kranj.
- Burklje, Gorenjski muzej Kranj.
- Geiler von Keisersperg, Die Emeis 1519. reprodukcija.
- Zdravilna zelišča.
- Kristali.
- Čarovniški zvarki.
- Liber herbarius anacum rationibus conficiendi medicamenta, reprodukcije.
- Čarovniški ris.
- Človeška lobanja.
- Voščena figura.
- Hinko Smrekar, Čarovnice na pokopališču, Narodna galerija

Ljubljana.

- Hinko Smrekar, Kmet v risu, Narodna galerija Ljubljana.
- Zibka z morsko taco (pentagramom), Gorenjski muzej Kranj.
- Poslednja sodba iz župnijske cerkve v Mengšu, delo Janeza Ljubljanskega, druga polovica 15. stoletja, kopija freske, Narodna galerija Ljubljana.
- Hudič iz reliefa vhodne lope cistercijanskega samostana v Stični 1620, reprodukcija, Narodna galerija Ljubljana.
- Natezalnica, izdelana po načrtu v terezijanskem kazenskem zakoniku, 1768, Gorenjski muzej Kranj.
- Constitutio Criminalis Theresiana, 1768, reprodukcije.
- Pranger - sramotilni steber, izdelava kopije, Gorenjski muzej Kranj.
- Meč za obglavljanje, 16. stoletje, Narodni muzej Slovenije, Ljubljana.
- Sekira za obglavljanje, Mestni muzej Ljubljana.
- Bič, Mestni muzej Ljubljana.
- Bič, Muzej organov za notranje zadeve, Tacen.
- Čarovniška srajca, 17. stoletje, reprodukcija.
- Čarovniški stol, 17. stoletje, reprodukcija.
- Constitutio Criminalis Bambergensis, Bamberg 1507, reprodukcija.
- Ulrich Tengler, Der neu Layenspiegel, Strassburg 1511, reprodukcija.
- Johann Weikhard freiherr von Valvasor, Theatrum mortis humana tripartitum, 1682, reprodukcija.
- Okovi, Mestni muzej Ljubljana.
- Okovi, Muzej organov za notranje zadeve.
- Prizor bičanja, Jean Luyken, Theatre des Martyrs, okoli leta 1700, reprodukcija.

Die Riegersburg und das Hexenmuseum, Graz 1989.

Hexen und Hexenverfolgung in deutschen Südwesten, Karlsruhe 1994.

Jean-Michel Sallmann, Čarovnice, satanove neveste, Ljubljana 1994.

Jean Delemeau, Le Peur en Occident, Paris 1978.

Cunningham Scott, Enciklopedija čarovnih rastlin, Ljubljana 1996.

Sergij Vilfan, Pravna zgodovina Slovencev, Ljubljana 1961.

Ferdo Gestrin, Slovenske dežele in zgodnji kapitalizem, Ljubljana 1991.

Marjeta Tratnik Volasko, Čarovništvo in čarovniški procesi, Raziskovalec, 1993, št.2, str. 71-99.

Vinko Rajšp, Čarovniški procesi na Slovenskem, Zgodovinski časopis 1988, str. 389-397.

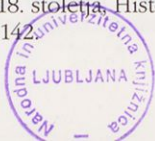
Josip Volc, Mošenjski župnik Andrej Novak obdolžen čarovništva, Slovenčev koledar 1944, str. 55-61.

Sašo Radovanovič, Bog se usmili uboge verne duše, Murska Sobota 1997.

Marjeta Tratnik Volasko - Matevž Košir, Čarovnice, predstave, procesi, pregoni v evropskih in slovenskih deželah, Ljubljana 1995.

Matevž Košir, Kranjsko deželjsko sodišče in čarovniški procesi, Kranjski zbornik 1995, str. 65-68.

Matevž Košir, Sabat v čarovniških procesih - evropski fenomen na Slovenskem od 16. do 18. stoletja, Historični seminar II, ZRC SAZU, Ljubljana 1997, str. 123-142.

NARODNA IN UNIVERZITETNA
KNJIŽNICA

CORISS 2

00000182648

Narodna in univerzitetna knjižnica
v Ljubljani

484363

GORENJSKI
MUZEJ KRANJ